

Sobotková, Marie; Fiala, Jiří

České poválečné deníky Yehudy Bacona

Slavica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 1, pp. 51-93

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2024-1-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80784>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 23. 12. 2024

Version: 20241220

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

České poválečné deníky Yehudy Bacona

Marie Sobotková — Jiří Fiala (Olomouc)

Abstrakt:

Yehuda Bacon, významný izraelský malíř a grafik, se narodil 28. července 1929 v Ostravě v židovsko-chasidské rodině. Během druhé světové války prošel několika koncentračními tábory, včetně Osvětimi a Gunskirchenu, kde přišel o většinu své rodiny. Po osvobození tábora našel útočiště v ozdravovně na zámku Štiřín v rámci Akce zámky, organizované Přemyslem Pittrem. V roce 1946 emigroval do Palestiny, kde vystudoval na Becalelově akademii umění a designu v Jeruzalémě, kde se později stal profesorem. Jeho deníkové záznamy, psané česky po návratu do Československa, byly přeloženy do angličtiny a vydávány pod názvem *Yehuda Bacon: The Cold Shower of a New Life*. Tyto deníky zachycují jeho poválečné trauma, filozofické úvahy o umění a náboženství i reflexi hrůz holokaustu.

Přestože české vydání Baconových deníků mělo být zařazeno do edičního plánu Moravské zemské knihovny na rok 2021, nepodařilo se získat potřebná autorská práva od izraelského památníku Yad Vashem. Navzdory tomu jsme rádi, že úvod k edici může být publikován na stránkách časopisu *Slavica Litteraria*.

Klíčová slova:

holokaust; koncentrační tábor; Osvětim-Březinka (Auschwitz-Birkenau); Yehuda Bacon; deníky; česká edice; úvod

Czech Post-War Diaries of Yehuda Bacon

Abstract:

Yehuda Bacon, a significant Israeli painter and graphic artist, was born on July 28, 1929, in Ostrava to a Jewish-Hasidic family. During World War II, he endured several concentration camps, including Auschwitz and Gunskirchen, where he lost most of his family. After the liberation of the camp, he found refuge at the Štiřín Castle sanatorium as part of the *Akce zámky* initiative organized by Přemysl Pitter. In 1946, he emigrated to Palestine, where he studied at the Bezalel Academy of Arts and Design in Jerusalem,

eventually becoming a professor there. His diaries, written in Czech after his return to Czechoslovakia, have been translated into English and published under the title *Yehuda Bacon: The Cold Shower of a New Life*. These diaries reflect his post-war trauma, philosophical reflections on art and religion, and his grappling with the horrors of the Holocaust.

Although the Czech edition of Bacon's diaries was initially planned for publication by the Moravian Land Library in Brno in 2021, it was not realized due to difficulties in securing the necessary copyrights from Yad Vashem, the Holocaust memorial in Israel. Despite this, we are pleased that the introduction to our edition can be published in the journal *Slavica Litteraria*.

Key words:

holocaust; concentration camp; Auschwitz-Birkenau; Yehuda Bacon; diaries; Czech edition; introduction

Významný izraelský malíř a grafik Yehuda Bacon se narodil 28. 7. 1929 v Ostravě v židovsko-chasidské do rodiny výrobce koženého zboží (jako Jiří Bakon). Zatímco Yehudově sestře Relle se podařilo emigrovat do Palestiny, Yehuda byl v roce 1942 se svými rodiči a starší sestrou Hanou deportován do Terezína. Prošel pak koncentračními tábory Osvětim-Březinka, v něm zahynul jeho otec Israel, a Gunkskirchen (pobočným táborem koncentračního tábora Mauthausen-Gusen v Rakousku). Baconova matka Ethel a sestra Hana byly internovány v koncentračním táboře Stutthof na severu Polska, kde těsně před koncem války zemřely. Dne 4. 5. 1945 obsadila tábor Gunkskirchen americká armáda a jeho vězně osvobodila. Yehuda Bacon nalezl po návratu do Československa útočiště v ozdravovně na zámku Štířín zřízené v rámci *Akce zámky* na základě iniciativy Přemysla Pittra. Jako nadějný výtvarník prošel privátním školením u malíře Willyho Nowaka, nežli se na jaře roku 1946 vystěhoval do Britského mandátu Palestiny. Absolvoval v Jeruzalémě Becalelovu akademii umění a designu, na níž od roku 1959 do svého penzionování v roce 1994 působil jako profesor kresby a grafiky.

Počínaje svým poválečným návratem do Československa psal Yehuda Bacon česky svoje deníkové záznamy – 18 z těchto deníků hodlá postupně vydat v anglickém překladu v devíti svazcích Yad Vashem, izraelský památník obětem holokaustu v Jeruzalémě. Z plánované devítisvazkové edice Baconových deníků v anglickém překladu vyšly v letech 2019, 2020 a 2022 tři svazky pod titulem Yehuda Bacon: *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor*.

První dva deníky, které byly publikovány v anglickém překladu pod titulem *The Cold Shower of a New Life*, (23. 7. 1945 – 17. 2. 1946), zahrnují dobu po Baconově návratu do Československa, během níž Bacon pobýval na zámku ve Štíříně v rámci *Akce zámky* Přemysla Pittra. Další dva deníky zahrnují dobu posledních měsíců před Baconovou emigrací do Palestiny (deník č. 3) a cestu do Palestiny (deník č. 4), další deníky popisují život v Palestině. Soudíme, že pro českého čtenáře jsou relevantní především první tři deníky.

Obsah deníků nelze snadno charakterizovat, neboť Yehuda Bacon píše velice asociativně. Popisy života v poválečném Československu (každodenní život na zámku Štíříně, snaha o vybudování nové existence, řešení otázek vzdělání, repatriace, emigrace apod.) se prolínají s existenciálními a filozofickými pasážemi (se snahou o znovuzískání lidské důstojnosti, vyrovnání se s traumatickou minulostí a se ztrátou

rodiny, s úvahami o umění, náboženství, politické situaci) a s kompulzivně-obsedantními vzpomínkami z Terezína, Osvětimi-Březinky a také z předválečné Moravské Ostravy.

Pisatelovo poválečné trauma je možné sledovat ve dvou rovinách. První rovinou jsou nedávné traumatické prožitky, které se mu znovu vracejí ve snech, v každodenních úvahách, má střídavé nálady, je apatický a následně hyperaktivní, má obtíže se spánkem, trpí depresemi, uvažuje o sebevraždě, má srdeční obtíže, nedokáže navazovat vztahy se svým okolím apod., neboť trpí posttraumatickou stresovou poruchou. Druhou rovinou je reflexe těchto stavů v textech jeho deníků – psychické útrapy se projevují v rukopise deníků, který je místy nečitelný, fragmentární, narace je chaotická, často se v ní opakují tytéž myšlenky, mnohdy jsou ve vzájemném rozporu, neboť jsou výsledkem hledání způsobu, jak sdělit prožitě útrapy těm, pro něž jsou nepochopitelné. Mučivá snaha vystihnout Zlo, které prožil, bude Bacona provázet i jeho dalším životem.

Prostřednictvím editorky anglického překladu prvních dvou svazků deníků Yehudy Bacona Doroty Julie Nowakové jsme získali jejich digitální kopie a po dohodě s jejich vydavatelem, Yad Vashem, International Institute for Holocaust Research, v Jeruzalémě, jsme pořídili jejich české vydání. Podařilo se nám dešifrovat veškerá místa v Baconových rukopisech označených v anglickém vydání jako „illegibile“, a deníky jsme opatřili zevrubným komentářem, značně rozsahem překračujícím a upřesňujícím komentář v jejich anglické edici. Edici českého originálu Baconových deníků zařadilo vedení Moravské zemské knihovny v Brně do svého edičního plánu na rok 2021, jenže úsilí o získání autorských práv od reprezentantů Yad Vashem bohužel ztroskotalo na nezájmu držitelů těchto autorských práv. Podali jsme v té souvislosti alespoň návrh, aby prezident České republiky Miloš Zeman ocenil význam osobnosti Yehudy Bacona udělením medaile Za zásluhy v oblasti umění I. stupně, což prezident učinil během oslav Dne státního svátku České republiky 28. října 2022. Autoři proto vyjadřují vděčnost za možnost publikovat úvod k edici na stránkách časopisu Slavica Litteraria.

V roce 2016 vyšel v pražském nakladatelství Akropolis péčí Jiřího Holého obsáhlý soubor studií *Cizí i blízcí – Židé, literatura a kultura v českých zemích ve 20. století*. Šárka Sladovníková zde publikovala dvě studie – *Zobrazení holokaustu v denících*¹ a *Memoárová literatura o šoa*,² jež poskytují základní vhled do těchto tematicky a časově ohraničených žánrů. „*Od konce druhé světové války sepsali přeživší stovky autobiografií o prožitých hrůzách*,“³ konstatuje s tím, že pro své analýzy tudíž vybírá pouze některé z nich. O terezínském deníku Yehudy Bacona uvádí pouze, že byl pisateli zabaven v Osvětimi,⁴ zatímco Hana Hříbková, jež pro uvedený soubor napsala studii *Tvůrčí činnost dětí v ghettu Terezín 1942–1945*, cituje ve zkráceném znění Baconovu vzpomínku publikovanou Pavlem Kohnem.⁵ Yehuda Bacon sděloval Pavlu Kohnovi toto:

1 SLADOVNÍKOVÁ, Šárka: *Zobrazení holokaustu v denících*. In: *Cizí i blízcí – Židé, literatura a kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016, s. 385–427.

2 SLADOVNÍKOVÁ, Šárka: *Memoárová literatura o šoa*. In: *Cizí i blízcí – Židé, literatura a kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016, s. 521–571.

3 Ibidem, s. 521.

4 Ibidem, s. 523–254.

5 HŘÍBKOVÁ, Hana: *Tvůrčí činnost dětí v ghettu Terezín 1942–1945*. In: *Cizí i blízcí – Židé, literatura a kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016, 369–381. Hana Hříbková cituje tuto pasáž takto: „*Začal [jsem si – autor. pozn.] psát deník. [...] Bohužel se nezachoval. Vzal jsem si ho*

„Z Ostravy odjely do Terezína čtyři transporty pak až na podzim 1942. Ten náš měl označení Bl a moje číslo bylo 214. K našemu odjezdu došlo krátce po mých třináctých narozeninách a po mém „bar micva“⁶ a to číslo si přesně pamatuji i proto, že jsem si tehdy, jako mnozí v tom romantickém věku, začal psát deník a nazval ho hrdě a vzletně Já Bl–214. Bohužel se nezachoval. Vzal jsem si ho totiž spolu se svými kresbami z Terezína do Osvětimi a tam nám všechno sebrali. Jen několik kreseb zůstalo v Terezíně a ty jsou snad dnes v terezínském muzeu, jednou mi jeho ředitel řekl, že je tam někde viděl, ale zatím je ještě nenašli, jsou asi někde založeny v archivu.“⁷

Rané kresby významného izraelského malíře Yehudy (původně Jiřího) Bacona, narozeného 28. 7. 1929 v Moravské Ostravě v rodině židovského výrobce kožených školních a cestovních brašen, tlumoků a podobného zboží, se v terezínském muzeu zřejmě doposud nenašly.⁸ Zato mezi editované chlapecké deníky, respektive memoáry reflektující holokaust přibyl v roce 2019 anglický překlad prvních dvou svazků Baconových česky psaných deníků – tyto dva svazky byly psány od 23. 7. 1945 do 17. února 1946 a obsahují četné reminiscence na Baconovo věznění

totiž spolu se svými kresbami z Terezína do Osvětimi a tam nám všechno sebrali. Jen několik kreseb zůstalo v Terezíně.“

- 6 Bar micva (hebrejsky בר מצוה, doslova „syn přikázání“), je židovský náboženský obřad, během něhož se ze židovského chlapce po jeho třináctých narozeninách stává nábožensky plnoletý muž odpovědný za dodržování micvot – 613 přikázání Tóry. Bar micva (hebrejsky בר מצוה, doslova „dcera přikázání“, je obdobou bar micva pro židovské dívky, jakmile děvče dosáhne věku dvanácti let. Na okolnosti svého obřadu bar micva vzpomínal Yehuda Bacon následovně: „Obřad se konal v nejhorší době – po atentátu na Heydricha (27. 5. 1942). Tehdy už nebylo možné, aby se na ulici společně zastavili více než tři lidé. Jenže k bar micvě je potřeba skupina deseti lidí, což pro gestapo byla skoro teroristická skupina. Tak jsme se setkali v umývárně na dvoře jednoho známého. A já jsem přečetl svůj výrok k bar micvě z Jeremjáše 1: „Já budu s tebou a vysvobodím tě.“ Ale když jsem četl, přišel nějaký dělník s vozem, aby odvezl odpadky, a podíval se do místnosti, kde se modlilo deset lidí v modlitebních rouchách. Rychle jsme dokončili modlitbu a ve strachu se ihned rozprchli. Ale nestalo se nic.“ (BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat: Život po Osvětimi*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 35.)
- 7 Yehuda Bacon, *izraelský malíř z Moravské Ostravy*. In: KOHN, Pavel: *Zámky naděje: děti Přemysla Pittra vzpomínají*. 2. vyd. Chomutov: L. Marek, 2011, s. 97.
- 8 Kresby Yehudy Bacona vzniklé v Terezíně nejsou zmiňovány, natož reprodukovány v obsáhlé monografii MAKAROVÁ, Elena: *Pevnost nad propastí – Já, děcko bloudící? Děti a učitelé v terezínském ghettu 1941–1945*. Praha: Bergman, 2009. Bacon evidentně nenavštěvoval hodiny kreslení organizované výtvarnicí Friedl Dicker-Brandeisovou (1898–1944), během nichž vzniklo celkem 4 387 prací židovských dětí, které v letech 1943–1944 pobývaly v terezínském ghettu; tyto kresby jsou nyní uloženy ve sbírkách Židovského muzea v Praze. Viz *Dětské kresby z terezínského ghettu* (online), dostupné z [www: https://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/sbirky-a-fondy/sbirka-vizualniho-umeni/detske-kresby-z-terezinskeho-ghetta/](https://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/sbirky-a-fondy/sbirka-vizualniho-umeni/detske-kresby-z-terezinskeho-ghetta/), vyhledáno 10. 12. 2020.

v Terezíně a následně v koncentračních táborech Auschwitz II–Birkenau, Mauthausen⁹ a Gunkirchen. Následující anglické překlady Baconových deníků, zahrnující období od 20. 2. do 23. 4. a od 23. 4. do 10. 7. 1946 a byly vydány v letech 2020 a 2022.¹⁰

Prostřednictvím editorky anglického překladu prvních dvou svazků deníků Yehudy Bacona Doroty Julie Nowakové jsme získali jejich digitální kopie a po dohodě s jejich vydavatelem, Yad Vashem, International Institute for Holocaust Research, v Jeruzalémě, jsme pořídili jejich české vydání, přičemž se nám podařilo dešifrovat veškerá místa v Baconových rukopisech označených v anglickém vydání jako „illegibile“ a pořídili jsme rovněž k nim zevrubný komentář, značně rozsahem překračující a upřesňující komentář v jejich anglické edici. Edici českého originálu Baconových deníků zařadilo vedení Moravské zemské knihovny v Brně do svého edičního plánu na rok 2021, ale úsilí o získání autorských práv od reprezentantů Yad Vashem bohužel ztroskotalo na nezájmu držitelů těchto autorských práv – Yad Vashem. Podali jsme v té souvislosti návrh, aby prezident České republiky Miloš Zeman ocenil význam osobnosti Yehudy Bacona udělením medaile Za zásluhy v oblasti umění I. stupně, což prezident učinil během oslav Dne státního svátku České republiky 28. 10. 2022.¹¹ Jsme proto vděční za možnost publikovat úvod k naší edici na stránkách časopisu *Slavica Litteraria*.

- 9 Mauthausen byl nacistický koncentrační tábor v Horních Rakousích (Oberösterreich), asi 20 km jihovýchodně od Lince, činný v letech 1938–1945. Bacon byl internován v Mauthausenu od února 1945, kdy přestal třídenní „pochod smrti“ z koncentračního tábora Auschwitz II–Birkenau, započatý 8. 1. 1945, do koncentračního tábora Blechhammer, vzdáleného od Osvětimi asi 100 km (nyní na terénu Slawięcic, jedné zde čtvrti města Kędzierzyn-Koźle v Polsku). Odtud byla skupina vězňů, v níž se nalézal i Bacon, dopravena vlakem na otevřených vagoncích a v „dobyčácích“ přes území protektorátu Čechy a Morava do koncentračního tábora Mauthausen. Koncem dubna 1945 přežil Yehuda Bacon další „pochod smrti“ v délce asi 50 km do koncentračního tábora Gunkirchen, kde byl 5. 5. 1945 osvobozen americkou armádou.
- 10 BACON, Yehuda: *The cold shower of a new life: the postwar diaries of a child survivor*. Volume 1, July 23, 1945, February 17, 1946. Translated from the Czech by Paul Wilson, edited by Sharon Kangisser Cohen and Dorota Julia Nowak. Jerusalem, Yad Vashem, International Institute for Holocaust Research, Diana Zborowski Center for the Study of the Aftermath of the Shoah, 2019. 208 s.; BACON, Yehuda: *The cold shower of a new life: the postwar diaries of a child survivor*. Volume 2, February 20, 1946, April 23, 1946. Translated from the Czech by Paul Wilson, edited by Sharon Kangisser Cohen and Dorota Julia Nowak. Jerusalem, Yad Vashem, International Institute for Holocaust Research, Diana Zborowski Center for the Study of the Aftermath of the Shoah, 2020. 176 s.; BACON, Yehuda: *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor*. Volume 3, April 23, 1946, July 10, 1946. Translated from the Czech by Paul Wilson, edited by Sharon Kangisser Cohen and Dorota Julia Nowak. Jerusalem, Yad Vashem, International Institute for Holocaust Research, Diana Zborowski Center for the Study of the Aftermath of the Shoah, 2020. 184 s.
- 11 State decoration for Yehuda Bacon [online], dostupné z [www: http://pitter.npmk.cz/en/news/state-decoration-yehuda-bacon](http://pitter.npmk.cz/en/news/state-decoration-yehuda-bacon), vyhledáno 15. 6. 2024; *Jehuda Bacon převzal medaili za zásluhy v oblasti umění* [online], dostupné z [www: https://mzv.gov.cz/telaviv/cz/kultura_a_krajane/jehuda_bacon_prevzal_medaili_za_zasluhy.html](https://mzv.gov.cz/telaviv/cz/kultura_a_krajane/jehuda_bacon_prevzal_medaili_za_zasluhy.html), vyhledáno 15. 6. 2024.

Existence deníkových záznamů Yehudy Bacona doposud nebyla českým badatelům holokaustu známa. Není o nich zmínka ani v monografii Lenky Lajskové a kol. *Jsem Jehuda Bacon – Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu* (Praha, 2017) ani v Baconově knižně vydaném rozhovoru s německým psychiatrem a římskokatolickým teologem Manfredem Lützem „*Solange wir leben, müssen wir uns entscheiden.*“ *Leben nach Auschwitz* (Gütersloh, 2016), vydaném v českém překladu pod titulem *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat: Život po Osvětimi* (Praha, 2017). Tyto publikace a další časopisecky nebo na internetu zveřejněné rozhovory s Yehudou Baconem obsahují Baconovy memoráty, jež jednak parafrázuji daleko podrobnější pasáže v jeho poválečných denících, jednak je doplňují.¹² Například o počátcích své výtvarné činnosti v Terezíně Bacon vypravuje v kapitole *Vzpomínky Jehudy Bacona*

- 12 Viz zejm. *Jehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://www.pametnaroda.cz/cs/bacon-jehuda-1929](http://www.pametnaroda.cz/cs/bacon-jehuda-1929), vyhledáno 9. 12. 2020; *1945: 'It was a miracle to leave Auschwitz'* (online), dostupné z [www: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/witness/january/27/newsid_4184000/4184147.stm](http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/witness/january/27/newsid_4184000/4184147.stm), vyhledáno 9. 12. 2020; *Jehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://web.archive.org/web/20130625034428/http://yehudabacon.net/](https://web.archive.org/web/20130625034428/http://yehudabacon.net/), vyhledáno 9. 12. 2020; *Interview with Yehuda Bacon, Holocaust Survivor and Artist: "The youth is the eternal hope of happiness for humanity... and it keeps losing it again and again."* (online), dostupné z [www: https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html](https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html), vyhledáno 9. 12. 2020; *Ich bin Yehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://vimeo.com/162923956](https://vimeo.com/162923956), vyhledáno 9. 12. 2021; *Jehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://www.facebook.com/Yehuda-Bacon-234900406560816/](https://www.facebook.com/Yehuda-Bacon-234900406560816/), vyhledáno 9. 12. 2021; *Izraelský výtvarník Yehuda Bacon vystavuje v Praze* (online), dostupné z [www: https://temata.rozhlas.cz/izraelsky-vytvarnik-yehuda-bacon-vystavuje-v-praze-7994093](http://temata.rozhlas.cz/izraelsky-vytvarnik-yehuda-bacon-vystavuje-v-praze-7994093), vyhledáno 9. 12. 2020; *Jehuda Bacon – vernisáž* (online), dostupné z [www: https://www.npmk.cz/pro-media/tiskove-zpravy/jehuda-bacon-vernissaz](https://www.npmk.cz/pro-media/tiskove-zpravy/jehuda-bacon-vernissaz), vyhledáno 9. 12. 2021; *Jehuda Bacon: Auschwitz und ich – die Kunst und das Erinnern* (online), dostupné z [www: https://www.youtube.com/watch?v=sP4qdoD4aow](https://www.youtube.com/watch?v=sP4qdoD4aow), vyhledáno 9. 12. 2021; *Jehuda Bacon – Glück ist eine Möglichkeit* (online), dostupné z [www: https://www.ardmediathek.de/alpha/video/zeuge-der-zeit/glueck-ist-eine-moeglichkeit/ard-alpha/Y3JpZDovLzJyLmRlL3pZGVvL2ZjYTIILTY3LTg5NGMtNDIoNSo5ZDNhLTmWmJjg4ZjFmNzQ5ZQ/](https://www.ardmediathek.de/alpha/video/zeuge-der-zeit/glueck-ist-eine-moeglichkeit/ard-alpha/Y3JpZDovLzJyLmRlL3pZGVvL2ZjYTIILTY3LTg5NGMtNDIoNSo5ZDNhLTmWmJjg4ZjFmNzQ5ZQ/), vyhledáno 9. 12. 2020; *Producing a synoptic portrait with Yehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://www.derschmidt.com/2019/09/10/producing-a-synoptic-portrait-with-yehuda-bacon/](https://www.derschmidt.com/2019/09/10/producing-a-synoptic-portrait-with-yehuda-bacon/), vyhledáno 9. 12. 2020; *Židovské „děti“ vzpomínají na Přemysla Pittra – 75. výročí osvobození* (online), dostupné z [www: https://www.youtube.com/watch?v=O3WOeHE_tDw&feature=emb_logo](https://www.youtube.com/watch?v=O3WOeHE_tDw&feature=emb_logo), vyhledáno 9. 12. 2020; *Transport B1 from Ostrava, Moravska Ostrava, Moravia-Silesia, Czechoslovakia to Theresienstadt, Ghetto, Czechoslovakia on 25/09/1942* (online), dostupné z [www: https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=7891218](https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=7891218), vyhledáno 12. 1. 2021; *Deportation from Ostrava to Theresienstadt in September 1942. Testimony of Yehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://www.youtube.com/watch?v=qCD3-U1vEsU](https://www.youtube.com/watch?v=qCD3-U1vEsU), vyhledáno 14. 1. 2021; *Heaven in Auschwitz, Trailer* (online), dostupné z [www: http://heaveninauschwitz.com/](http://heaveninauschwitz.com/), vyhledáno 1. 2. 2021; *Barvy života* (online), dostupné z [www: https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1095889602-barvy-zivota/211562221200032/obsah/179657-vystava-yehudy-bacona](https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1095889602-barvy-zivota/211562221200032/obsah/179657-vystava-yehudy-bacona), vyhledáno 3. 2. 2021; *KZ-Überlebender Jehuda Bacon: „Wo war Gott in Auschwitz?“* (online), dostupné z [www: https://www.youtube.com/watch?v=iRBlSuwFWu8](https://www.youtube.com/watch?v=iRBlSuwFWu8), vyhledáno 13. 2. 2021; *Hommage an Jehuda Bacon im Reichstagsgebäude* (online), dostupné z [www: https://www.youtube.com/watch?v=M6q2nA26XAK](https://www.youtube.com/watch?v=M6q2nA26XAK), vyhledáno 13. 2. 2021; *Fragen an Jehuda Bacon (ungekürztes Interview)* (online), dostupné z [www: https://dienstein-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Jehuda-Bacon-Interview.pdf](https://dienstein-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Jehuda-Bacon-Interview.pdf), vyhledáno 4. 3. 2021.

výše zmíněné monografie Lenky Lajskové a kol. *Jsem Jehuda Bacon – Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu* toto:

„A pak jsem potkal českého malíře, který byl z Těšína, Leo Haase,¹³ toho jsem znal z Ostravy, který mi pomáhal zlepšit se v kreslení. V Terezíně jsem snil o domově. A když jsem byl v Osvětimi, tak domov už byl tak neuvěřitelně daleko, že jsem snil, že jsem opět v Terezíně. To je zajímavá věc. Měl jsem to úžasné štěstí, že jsem mohl pokračovat s výtvarným projevem a že mě v Terezíně podporovalo hodně umělců. Karel Fleischmann¹⁴ mi dával rady. Tomu se neříkalo privátní hodiny, protože nikdo za ně nemohl zaplatit. Karel Fleischmann viděl nadaného třináctiletého hochy a říkal: „Přiď po práci ke mně a přines mi, co jsi udělal.“ Moje výtvarné práce pak hodnotil a poradil mi, čím se mám dále zabývat. Také se staral o to, abych měl papír a tužky. A taky jiní se mi věnovali: např. Otto Ungar¹⁵ – také známý malíř.

- 13 Leo (také Lev) Haas, také Lev Haas (1901–1983), malíř, kreslíř, grafik a karikaturista židovského původu narozený v Opavě (nepocházel tedy z Těšína, jak tvrdí Yehuda Bacon), žil od listopadu 1938 v Ostravě u rodičů své druhé manželky Erny Davidovitschové, přechodně byl internován při budování koncentračního tábora v Nisku ve východním Polsku. V září 1942 byl se svou sestrou Elvinou, manželkou a jejími rodiči deportován do Terezína, kde mj. vedl hodiny kreslení pro děti z ghetta. Přežil věznění v koncentračních táborech Auschwitz, Sachsenhausen (zde se podílel na tzv. operaci Bernhard – padělání britských liber, amerických dolarů apod., jakož i dokumentů), Mauthausen a Ebensee, po osvobození se stal členem Komunistické strany Československa a angažoval se výrazně v propagandistických aktivitách této strany. Po smrti své druhé manželky Erny roku 1955 se odstěhoval z Prahy do východního Berlína. Zde se potřetí oženil a v roce 1983 zemřel, jeho hrob se zde nachází na hřbitově Zentralfriedhof Friedrichsfelde. Yehuda Bacon se prvně setkal s Leo Haasem v židovské škole v Moravské Ostravě, viz *Interview with Yehuda Bacon, Holocaust Survivor and Artist* (online), dostupné z [www: https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html](https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html), vyhledáno 24. 2. 2021.
- 14 Karel Fleischmann (1897–1944), českobudějovický lékař (dermatolog a venerolog), spisovatel, kreslíř a grafik židovského původu, byl 18. 4. 1942 byl deportován do Terezína, kde působil jako zástupce hlavního lékaře. Z Fleischmannovy internace v Terezíně se dochovalo na 600 jeho kreseb, deníkové i jiné záznamy a tři sbírky básní. Dne 23. 10. 1944 byl spolu se svou manželkou a sestrou transportován do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, kde byli všichni zavražděni v plynové komoře. Viz HOUSKOVÁ, Hana: *Česlicí času. Život a dílo Karla Fleischmanna*. Olomouc: Votobia, 1998.
- 15 Otto Ungar (1901–1945), český malíř a výtvarný pedagog židovského původu, působil jako profesor kreslení a deskriptivní geometrie na židovském gymnáziu v Brně. Dne 28. 1. 1942 byl transportem U s manželkou Elfriede (též Fridou roz. Zwickerovou, 1904–1985) a dcerou Margaretou (Markétou, přežila holokaust) do terezínského ghetta, od října 1944 byl vězněn v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau. V lednu 1945 nastoupil pochod smrti do Buchenwaldu, na následky věznění a tělesného vyčerpání zemřel v červenci 1945 v nemocnici v Bleikenhaimu u Výmaru. Yehuda Bacon se s O. Ungarem seznámil již v Brně prostřednictvím svého strýce Hirsche Bacona, viz *Interview with Yehuda Bacon, Holocaust Survivor and Artist* (online), dostupné z [www: https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html](https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html), vyhledáno 24. 2. 2021.

A kromě toho měl jsem opět to velké štěstí, že jsem znal syna Jakoba Edelsteina. Jakob Edelstein byl Judenältester,¹⁶ jeho syn Arje byl můj nejlepší kamarád ještě z roku třicet devět, kdy jsme se potkali. Mohl jsem být u nich doma a vidět, co se děje a jak se Edelstein chová v běžném životě. Přicházeli k němu židovští malíři – např. Fritta.¹⁷ Ukazoval mu oficiální kresby, které musel dodávat pro Tagesbefehle,¹⁸ museli pro Němce dělat různé výtvarné práce. Takto jsem poznal významné lidi.“¹⁹

Dva svazky poválečných privátních deníků Yehudy Bacona mají v souboru žánrově a tematicky adekvátních textů specifické postavení. Vzato obecně se ego-dokumenty z let šoa dělí na deníky a paměti. Mezi deníky se vyčleňují deníkové zápisky psané mladými pisateli, a to buď chlapci, nebo dívkami, jejichž dosavadní vzdělání jim umožňovalo takové zápisky pořizovat, tj. ve věku od osmi či devíti let, ponejvíce však teenagery. Když v roce 1945 skončila druhá světová války, bylo během holokaustu zabito šest milionů evropských Židů, asi 1,5 milionu obětí byly děti. Z milionů dětí, které byly pronásledovány nacisty a jejich přívrženci ve státech Osy,²⁰ jen malý počet psal deníky a zápisky, jež se dochovaly. V těchto relacích mladí pisatelé dokumentovali své zkušenosti, svěřovali se se svými pocity a přemýšleli o traumatu, které v těchto hrůzách prožili... Mladí autoři těchto záznamů pocházeli ze všech společenských vrstev – někteří dětští diaristé pocházeli z chudých nebo rolnických rodin, další se

16 Tj. židovský starší, člen Židovské rady v terezínském ghettu. Počínaje invazí do Polska nacisté nařídili, aby v každém židovském ghettu byla ustavena Židovská rada (Judenrat), jež byla odpovědná za každodenní provoz ghetta a fungovala jako prostředník mezi nacistickou administrativou a obyvateli ghetta. Vedoucí představitel této rady byl nazýván židovský starší (Judenältester).

17 Bedřich Fritta, původním jménem Fritz Taussig (1906–1944), český grafik a karikaturista židovského původu, byl v prosinci 1941 internován v Terezíně a 26. 10. 1944 byl spolu s Leo Haasem deportován do koncentračního tábora Auschwitz II – Birkenau, kde záhy po příjezdu zahynul.

18 Německy „denní rozkazy“.

19 LAJSKOVÁ, Lenka a kol.: Op. cit., s. 49–50. Text vzpomínek byl zpracován na základě rozhovorů s Yehudou Baconem, které poskytl pracovníkům Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského v letech 2014 a 2016, redakčně upraveno.

20 Jako Osa Berlín–Řím, později Osa Berlín – Řím – Tokio, zkráceně Fašistická osa nebo jen Osa, se označovalo vojensko-politické uskupení nacistického Německa, Itálie a následně Japonska. Toto společenství stvrdila německo-italská smlouva z října 1936, která určovala německé a italské sféry vlivu v Evropě, a *Ocelový pakt* z května 1939, jímž se oba spojenci zavázali ke společnému postupu v případě války v Evropě a k vzájemné hospodářské a vojenské pomoci. V témže roce 1936 se k Ose připojilo Japonsko, které s Německem uzavřelo *Pakt proti Kominterně* (tj. proti Komunistické internacionále a Sovětskému svazu). Dne 27. 9. 1940 byl v Berlíně v rámci Osy uzavřen *Pakt tří*, stvrzující společenství fašistického režimu v Itálii, nacistického režimu v Německu a militaristického režimu v Japonsku. K *Paktu tří* se následně připojily německé satelity bojující na straně Osy – Slovenský štát (1940–1945), Rumunsko (1940–1944), Chorvatsko (1941–1945), Maďarské království (1940–1944), Bulharsko (1941–1944) a Království Jugoslávie (25. 3. 1941 – 27. 3. 1941).

narodili příslušníkům ze střední třídy, někteří vyrostli v bohatství a privilegovaném postavení. Hrstka z nich se rekrutovala z hluboce věřících rodin, zatímco jiní vyrůstali v asimilované a sekulární komunitě. Většina dětských diaristů se však ztotožňovala s židovskou tradicí a kulturou bez ohledu na stupeň jejich osobní víry.

Dětské deníky a zápisky z éry holokaustu lze rozdělit do tří obecných kategorií:

1. psané dětmi, které unikly z území kontrolovaného Německem a staly se uprchlíky nebo partyzány;
2. psané dětmi žijícími v úkrytu;
3. psané mladými lidmi internovanými v ghettech, žijícími pod jinými omezeními uloženými německými úřady nebo vzácněji jako vězni koncentračních táborů...

Poměrně značný počet deníků se dochoval z Terezína v Čechách (nyní Česká republika), mezi nimi zápisky sourozenců Petra Ginze (nar. 1928 v Praze, zahynul roku 1944 v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau)²¹ a Evy Ginzové (nar. 1930 v Praze),²² Helgy Weissové (nar. 1929 v Praze),²³ Alice Ehrmannové (nar. 1927 v Praze),²⁴ Helgy Pollakové (nar. 1930),²⁵ Evy Roubíčkové (1921–2013)²⁶ a Paula Weinera (nar. 1931 v Praze).²⁷

21 Zápisky Petra Ginze zahrnují léta 1941–1942, tedy ještě před deportací pisatele do Terezína. Viz GINZ, Petr – PRESSBURGER, Chava: *Deník mého bratra*. Praha: Trigon, 2005. Anglický překlad této publikace vyšel pod titulem *The diary of Petr Ginz 1941–1942*. New York, 2007.

22 Zápisky Evy Ginzové, provdané Chavy Pressburgerové, byly vydány v rámci publikace uvedené v pozn. XVIII.

23 Deník české akademické malířky židovského původu Helgy Hoškové Heissové vyšel knižně pod titulem *Deník 1938–1945, Příběh dívky, která přežila holocaust*. Brno: Jota, 2012.

24 Terezínský deník Alice Ehrmannové, po válce manželky významného sionisty a izraelského diplomata Jochanana Zeeva Sheka (podepisujícího se také jako Zeev Scheck nebo Vilém Scheck, 1920–1978) byl psán německy hebrejskými písmeny, v roce 2017 byl publikován v hebrejském a anglickém překladu pod titulem *Terezin yoman – Terezin Diary, 'Alizah Ehrman Shek (Beit Theresienstadt)*, roku 1994 byl uveřejněn v německém originále pod titulem *Alisa Sheks Tagebuch (Oktober 1944–Mai 1945)*, in: *Theresienstädter Studien und Dokumente*, 1994, č. 1, s. 169–206, v jiném vydání jako *Alisa Ehrmann-Shek: Ich denke an einen ewigen Sommer, Tagebuch und Zeichnungen aus Theresienstadt 1944/45*. Wien 2018; český překlad tohoto deníku doposud nevyšel.

25 Německy psaný deník Helgy Pollakové byl vydán v českém překladu – POLLAK-KINSKY, Helga: *Můj terezínský deník 1943–1944 a zápisky mého otce Otty Polaka*. Praha: XYZ, 2019.

26 Viz ROUBÍČKOVÁ, Eva: *Terezínský deník 1941–1945. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. Praha: P3K, 2009. Vzhledem k tomu, že E. Roubíčková, roz. Mändlová, začala psát svůj německý těsnopisný deník ve věku 20 let, nelze tento deník zařazovat mezi dětské terezínské deníky. Českému vydání v překladu autorky a jejího manžela Richarda Roubíčka (zemř. roku 1993) předcházelo zveřejnění deníku v anglickém překladu v USA, New York, roku 1998 pod titulem *We're Alive and Life Goes On: Theresienstadt Diary* a roku 2007 vyšel tento deník v německém originálu v Hamburku pod titulem „*Langsam gewöhnen wir uns an das Ghettoleben*“ – *Ein Tagebuch aus Theresienstadt*.

27 Viz FEDOROVÍČ, Tomáš: *Deník Pavla Weinera*. In: *Terezínské listy, Sborník Památníku Terezín*, 31, 2003, s. 71.; WEINER, Pavel: *A Boy in Terezín: The Private Diary of Pavel Weiner, April*

Na rozdíl od jiných dětských deníků a pamětí pisatelů přeživších holocaust postrádáme v poválečných denících Yehudy Bacona až na nepatrné zmínky vyličení života jejich pisatele před deportací do Terezína – v tomto ohledu vynikají německy psané vzpomínky Bruno Schreiberova na předválečný život položidovské rodiny v České Lípě, ve středočeské vesnici za druhé světové války a na internaci v Terezíně v jejím závěru.²⁸ A tak musíme sáhnout po dalších zdrojích – především po výše již zmíněném Baconově knižně vydaném rozhovoru s německým psychiatrem a římskokatolickým teologem Manfredem Lützem „*Solange wir leben, müssen wir uns entscheiden.*“ *Leben nach Auschwitz* (Gütersloh, 2016), vydaném v českém překladu pod titulem *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat: Život po Osvětimi* (Praha, 2017).

O předcích Yehudy Bacona získáváme informace díky záznamu o sňatku Yehudových prarodičů v duplikátu matriky oddací Židovské náboženské obce v Moravské Ostravě z let 1924–1941, uložené ve fondech Národního archivu České republiky v Praze. Rabín Dr. Jacob Spira (1864–1942) k 16. 6. 1926 zaznamenal, že toho dne byli sezdáni Jochen Bakon (nar. 16. 7. 1865, zemř. po roce 1937), nemanželský syn Jizchaka Bakona a Bruche rozené Sommerscheinové, z města Mielec, okres Mielec, v jihovýchodním Polsku, příslušný do města Kolbuszowa v jihovýchodním Polsku, bytem v Moravské Ostravě, soukromníka, a Scheindl (jinde též Sabiny) Goldgklangové, dcery manželů Eliesera Jehoschuy Herschla Goldklinga (nar. 18. 5. 1870) a Feige rozené Harnitzové z města Tarnowa v jihovýchodním Polsku, příslušné do Kolbuszowa, bytem v Moravské Ostravě; svědky sňatku byli Moritz Tranner, obchodník, a Wilhelm Feiner, kadeřník, v Moravské Ostravě (byl tak zřejmě legalizován jejich předešlý sňatek uskutečněný podle židovského svatebního ritu „pod chupou“ – svatebním baldachýnem).²⁹ Novomanželé byli již rodiči čtyř dětí – Hirsche (nar. 10. 7. 1890 v obci Ranizów poblíž města Kolbuszowa v jihovýchodním Polsku, posléze učitele židovského náboženství a kantora v Brně), Israela (nar. 9. 1. 1892 tamtéž), Barucha (nar. 9. 12. 1894 tamtéž) a Feige (nar. 1899). Do Svinova se svými dětmi přišli z Haliče 19. 8. 1914, posléze se přestěhovali do Moravské Ostravy, kde bydleli ve Školní (nyní Zeyerově)

1944–April 1945. Illinois: Evanston, 2012. – *Childrens' Diaries during the Holocaust* (online), dostupné z <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/childrens-diaries-during-the-holocaust>, vyhledáno 15. 12. 2020.

28 SCHREIBER, Bruno: *Život si nikdo nevybere*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. Zevrubné jsou v tom ohledu rovněž memoáry Erika Poláka vydané pod titulem *Tři kapitoly. Praha 1988* v Praze ve vyd. Sdělovací technika 2006 a Tomana Broda, nazvané *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života během mezi roky 1929–1989*. Praha: Academia, 2007.

29 Viz *Badatelna.eu | Národní archiv – Židovské matriky* (online), dostupné na [www: http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=1953&reproId=122843](http://www.badatelna.eu/fond/1073/reprodukce/?zaznamId=1953&reproId=122843), vyhledáno 1. 2. 2021. Za upozornění na tento pramen vděčíme Ludmile Salomonovičové, spoluautorce publikace LAWSON, Dawid – SALOMOVÍČOVÁ, Libuše: *Ostrava and its Jews, Volume II, Family Albums (Ostrava a její Židé, sv. II., Rodinná alba)*. Hertfordshire: Elstree, 2020.

ulici, posléze v Kostelní ulici č. 1 a konečně v ulici Na Příkopech 1 (nyní Tyršova ulice 22, parcela č. 475/1).³⁰ Tato ulice, nazvaná podle někdejšího příkopu v těchto místech pod ostravským hradem, vznikla výstavbou činžovních domů v letech 1900–1910; dům, kde společně pobývali prarodiče i rodiče Yehudy Bacona, se vyznačuje historizujícím portálem. Feige Bakonová se posléze provdala za obchodníka Ferdinanda Nürnberga a žila ve Vratislavi (Breslau) v Německu (nyní Wrocław v Polsku).

Jako rodiště Sabiny Scheindl Bakonové rozené Goldklangové, matky Izraela Bakona a babičky Yehudy Bacona, narozené 7. 5. 1870, je uváděno město Tarnów v jihovýchodním Polsku. Sabina Scheindl Bakonová žila po svém ovdovění od roku 1938 v Brně společně se svým synem Hirschem Bakonem a jeho manželkou Rebekou Bakonovou rozenou Klapholtzovou (nar. 13. 11. 1889 ve městě Andrychów v jižním Polsku) v Brně v Offermannově ulici (nyní ul. Vlšká) č. 11, zemřela 20. 4. 1942 v Terezíně.³¹ Rozvíjející se průmyslová oblast Ostravska lákala do Moravské Ostravy židovské imigranty z Haliče, k nimž náležel též manžel Sabiny Scheindl Goldklangové-Bakonové Jochen Bakon, děd Yehudy Bacona:

„Poznal jste ještě své prarodiče? Prarodiče byli zcela tradiční Židé s vousy. A k tomu mám náramný příběh. Na našem klavíru stála sádrová soška Beethovena a můj děda, který ještě znal všechny židovské zákony, nás požádal, abychom sošku malinko poškodili. Důvodem bylo přikázání: Nebudeš vytvářet obrazy boží. Poškozená soška totiž nemohla být obrazem Boha.

Byla vaše rodina velmi religiózní?

O šabatou jsme chodívali do synagogy. Otec byl předříkávač.³² Ale byli jsme velmi otevření a nestýkali se pouze se Židy, nýbrž se všemi. Otec společně se strýcem vlastnili továrnu na kožené zboží.“³³

- 30 Za poskytnutí těchto údajů děkujeme ředitelce Archivu města Ostravy Haně Šústkové a Ludmile Salomonovičové, spoluautorce publikace LAWSON, Dawid – SALOMOVÍČOVÁ, Libuše: *Ostrava and its Jews, Volume II, Family Albums (Ostrava a její Židé, sv. II., Rodinná alba)*. Hertfordshire: Elstree, 2020.
- 31 *Bakonová Sabina Scheindel: Oznámení o úmrtí, Ghetto Terezín* (online), dostupné z www.holocaust.cz/database-dokumentu/dokument/78672-bakonova-sabina-scheindel-oznameni-oumrti-ghetto-terezin/. Stav Sabiny Bakonové je v úmrtním oznámení označen jako „verwitwert“, byla tedy vdovou a její manžel Jochen Bakon, děd Yehudy Bacona, zemřel před deportací Sabiny Scheindel Bakonové z Brna do Terezína (transport Ad), jež se uskutečnila dne 23. 3. 1942.
- 32 Hlavní ostravská synagoga byla vybudována roku v Moravské Ostravě roku 1879, v noci z 12. na 13. 6. 1939 ji nacisté vypálili a v létě 1940 byla dokončena její demolice. V současné době připomíná existenci této synagogy pamětní deska na fasádě nárožního domu ul. 28. 10. 18 v Zeyerově ulici. Předříkávač modliteb během bohoslužby v synagoze je nazýván též kantor (hebr. chazan). Za detailní informace děkujeme Jarmile Grigorovové.
- 33 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat: Život po Osvětimi*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 32–33.

Otec Yehudy Bacona Israel (Israël, následujícími jmény též Hilel, Isidor) Bakon se narodil 9. 1. 1892 v obci Raniżów u města Kolbuszowa v jihovýchodním Polsku, byl zavražděn v plynové komoře v koncentračním táboře Auschwitz II-Brzezinka v noci z 10. na 11. 7. 1944. Dne 14. 9. 1922 se oženil v Bratislavě s Ethel (Etellou, Etkou) Grossovou, narozenou 12. 5. 1902 ve městě Brody na západní Ukrajině (ve východním cípu Lvovské oblasti), a zemřevší na tyfovou infekci koncem dubna 1945 v koncentračním táboře Stutthof na severu Polska. Vyrůstala v Bratislavě, její otec Julius Gross zemřel v roce 1928, její matka Sara rozená Rosenblutová, jež přivedla na svět sedm dětí, provozovala podle údajů z 1. 6. 1937 v Laurinské ulici č. 22 obchod s pleteným, galanterním a košíkářským zbožím. Spolu s matkou zde bydleli Ethelini bratři Jindřich, Heřman a sestra Juta. Další sestra Malka (nar. r. 1910?), provdaná za kožešníka Davida Jakuboviče (nar. 1908? v Chustu na Zakarpatské Ukrajině) žili v Novém Jičíně, stejně jako jejich děti Ruth a Jehuda nepřežili holocaust. V témže městě se učil kožešníkem další Ethelin bratr Emanuel. V Moravské Ostravě, a to na adrese 1. máje (nyní Stodolní) 29, pobýval Ethelin bratr, košíkář Izák Pavel Gross, narozený 4. 6. 1900 v Brodech (zemřel před 22. 9. 1942).³⁴ Byl ženat s Reginou (též Polly, 1902–1944), s níž měl dvě dcery – Lyu Grossovou (1929–1944) a Peggy Grossovou (1934–1944).³⁵

Mladší bratr Israela Bakona Baruch Bakon (1894–?), bydlící v Moravské Ostravě, ul. 1. máje (nyní Stodolní) 20, byl ženat s Klárou rozenou Horovitzovou, narozenou 12. 5. 1899 v Raniżowě poblíž města Kolbuszowa v jihovýchodním Polsku. Vychovávali dvě děti – dceru Hanu, narozenou 14. 7. 1933 v Moravské Ostravě-Vítkovicích, a syna Mošeho, narozeného 16. 10. 1934 tamtéž. Sympatizoval se sionismem, podílel se na činnosti moravskoostravské organizace hnutí Mizrachi.³⁶

34 Zdroji uvedených genealogických údajů jsou internetové databáze obětí holocaustu – *Database of victims* (online), dostupné z [www: https://www.holocaust.cz/en/database-of-victims/](https://www.holocaust.cz/en/database-of-victims/), *Database of Holocaust Survivor and Victim Names* (online), dostupné z [www: https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims/database-of-holocaust-survivor-and-victim-names](https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims/database-of-holocaust-survivor-and-victim-names), *The Central Database of Shoah Victims' Names* (online), dostupné z [www: https://yvng.yadvashem.org/](https://yvng.yadvashem.org/). Dále též Archiv města Ostravy, fond Okresního úřadu Ostrava, agenda I/12, kartony 274 a 278, nepaginováno. Za zpřístupnění těchto archiválií děkujeme Jozefu Šerkovi, vedoucímu oddělení služeb Archivu města Ostravy.

35 Dne 22. 9. 1942 byly Regina Grossová a její dcery Lya a Peggy dopraveny transportem Bi z Moravské Ostravy do Terezína a odtud transportem DM 6. 9. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, kde byly v noci ze 7. na 8. 3. 1944 zavražděny.

36 Nábožensko-sionistické židovské politické hnutí Mizrachi (hebrejsky יהרומה, ha-Mizrachi, akronym pro זכור וזרמ, Merkaz Ruchani, doslova „Náboženský střed“, bylo založeno roku 1902 ve Vilniusu. – O Baruchu Bakonovi se zmiňuje PAŘÍK, A.: *Ožívání paměti. Výstava Yehudy Bacona v pražském Českém centru*, Roš chodeš, věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku, roč. 73, říjen 2011, s. 12–13, zde uvedená informace, že Baruch Bakon byl „předsedou ostravské pobočky mládežnického hnutí Mizrachi“, je ale mylná – předsedou spolku Mizrachi pro Moravskou Ostravu a okolí byl ve třicátých letech frýdecký rabín PhDr. Vilém Sole (1908–1994). BARÁNEK, D.: *Židé*

Israel Bakon vlastnil spolu s Baruchem Bakonem výrobu cestovních brašen, tlumoků, aktovek, školních brašen, opasků, řemenů a podobného koženého zboží. Jako sídlo firmy *Bakon, Israel & Baruch* je v roce 1939 uváděna adresa Těšínská ulice č. 105/15.³⁷ Tato ulice v historickém jádru města Ostravy tvoří nyní část ulice 28. října, a to mezi Masarykovým náměstím a mostem Miloše Sýkory (původně Říšským mostem, vybudovaným roku 1886), překlenujícím řeku Ostravici, jež odděluje Moravskou Ostravu od Slezské Ostravy. Firma bratří Bakonů sídlila ve čtyřpatrové budově postavené v roce 1907 podle plánů architekta Felixe Neumanna jako obchodní a obytný dům v řadové zástavbě, má vysoký parter, dodnes dochovanou vnitřní dispozici a dekorativní průčelí, zdůrazněné uprostřed tříosým oblým arkýřem. Později firma Bacon, Israel & Baruch přesídlila na adresu Těšínská (nyní 28. října) 20, ve dvoře Immerglückova domu, postaveného v letech 1920–1930 podle návrhu neznámého architekta, ovlivněného stylem art déco; objekt byl nazýván podle tehdejšího majitele Immerglückův dům³⁸ (nyní ul. 28. října č. 18).

Na jaře roku 1937 požádali Israel a Baruch Bakonové neúspěšně o udělení státního občanství ČSR. V úřední zprávě týkající se Israela Bakona se zejména uvádí:

„Žadatel jest nemajetný, spolumajitelem závodu Tovární výroba batochů a koženého zboží J.&B. Bakon v Mor. Ostravě s měsíčním příjmem 2 000 Kč, ženatý, otcem tří nezletilých dětí sedm až 13 roků. Žije ve spořádaných rodinných poměrech, tělesně i duševně jest zdravý a nestává v dohledné době prozatím obavy, že by připadl chudinskému fondu státu neb obce na obtíž. Dávku za eventuelní udělení čl. státního občanství může zaplatiti, aniž by on neb jeho rodina utrpěla újmy. Na půjčku obrany státu upsal 3 500 Kč. Mravně

na Ostravsku, Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942. Ostrava: Židovská náboženská obec, 2017, s. 180, uvádí v souvislosti s činností této strany v Moravské Ostravě Barucha Bakona pod jménem Bernhard Bakon.

- 37 *Industrie-Compassů/ Böhmen und Mähren, Slowakei, Karpatho-Rußland.* Prag, 1939, s. 823. Podle *Schematismu města Ostravy*, Ostrava: s. n., 1927, s. 120, sídlila firma Isidora (?), spr. Israela) Bacona, vyrábějící kožené a cestovní potřeby, v Těšínské ulici (nyní ul. 28. října) č. 15, touž adresu uvádějí inzeráty firmy J. a B. Bakona, továrních výrobců školních brašen, aktovek, brašen a tlumoků, v Opavských listech 5, 1927, č. 39, 23. 9. 1927, s. 6; č. 51, 16. 12. 1927, s. 6; č. 52, 23. 12. 1927, s. 8. Viz též LAWSON, Dawid – SALOMOVIČOVÁ, Libuše – ŠŮSTKOVÁ, Hana: *Ostrava and its Jews: 'Now No-One Sings You Lullabies'* (Ostrava a její Židé: Nyní vám už nikdo nezpívá ukolébavky). Hertfordshire: Elstree, 2018, passim; LAWSON, Dawid – SALOMOVIČOVÁ, Libuše: *Ostrava and its Jews, Volume II, Family Albums (Ostrava a její Židé, sv. II., Rodinná alba)*. Hertfordshire: Elstree, 2020, s. 24.
- 38 Adresář *Protektorátu Čechy a Morava pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství, svazek II – Adressbuch des Protektorates Böhmen und Mähren für Industrie, Gewerbe, Handel und Landwirtschaft, Band II.* Praha, 1939, s. 1685; registruje firmu „Bakon, J.&B.“ na adrese Těšínská 20, tj. ve dvoře domu Těšínská ulice 18. *Národní památkový ústav, Památkový katalog* (online), dostupné z www.pamatkovykatalog.cz/mestsky-dum-13063489, vyhledáno 12. 1. 2021.

jest zachovalý, požívá dobré pověsti, politicky není činným a veřejného života se nezúčastňuje.

Původu jest polsko-židovského, hlásí se k národnosti židovské. Svou dceru Janu (spr. Hanu – naše pozn.), nar. 1924, posílá do II. třídy české měšťanské školy v Mor. Ostravě. Druhou dceru Rellu, nar. 1926, a syna Ľudu, nar. 1929, posílá do židovské školy v Mor. Ostravě. Sám navštěvoval pět tříd polské obecné školy v Kolbušově v Polsku.

Nebyl dosud soudně ani policejně trestán a vede život bezúhonný. [...]Děti jeho vykazují ve škole dobrý prospěch, pilnost náležitou, nejsou nikterak výstřední, drzé, nezbedné neb neposlušné.“³⁹

V úředním posudku firmy bratří Bakonů, datovaném 1. června 1937, se mj. konstatuje:

„Firma J.&B. Bakon zaměstnává t. č. 17 dělnic české národnosti, z nichž jest 16 čl. státních příslušnic a pouze jedna polská státní příslušnice, která se stala pouze provdáním cizí státní příslušnicí. Zaměstnané dělnice jsou všechny v nemocenské a úrazové pojišťovně, vydělávají průměrně od 85 a do 140 Kč týdně a zaměstnavatelé zacházejí s těmito slušně. U firmy nebyly dosud mzdové a sociální zápas, spory, případně stávky, a na firmu nebyly doposud stížnosti, jak v tisku, tak i na schůzích ze strany zaměstnanců.“⁴⁰

Továrna bratří Bakonů zhotovující kožené školní i cestovní brašny, tlumoky, opasky apod. prosperovala, nežli se dostal ke slovu fašismus; Yehuda Bacon sice soudí, že antisemitismus v Moravské Ostravě začal až s německým obsazením,⁴¹ ale ve skutečnosti se averze vůči židovským podnikatelům projevovala dříve, firmu bratří Bakonů nevyjímaje. V nacionálně pravicových novinách Národní směr psal Jaroslav Šiklar dne 24. 6. 1938 následovně:

Jak Židé platí zaměstnance

„Svého času jsme poukázali na jeden z tisíců případů, jak Židé platí české zaměstnance ve svých podnicích. Firma Bakon v Moravské Ostravě, jejíž majitel pochází z Polska, platí svým dělnicím 25 Kč týdně. Dělnice tak vlastně ani nevědí, zdali se tato almužna vyplácí za osmihodinovou práci, anebo za hodiny

39 Archiv města Ostravy, fond Okresního úřadu Ostrava, agenda I/12, kartony 274 a 278, nepaginováno. Za zpřístupnění těchto archiválií děkujeme Jozefu Šerkovi, vedoucímu oddělení služeb Archivu města Ostravy. Pisatelem přeškrtnutá místa v textu ponecháváme.

40 Ibidem.

41 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 33.

odpracované přes čas. Žid Bakon sice po našem upozornění dělnicím zvýšil mzdu o královský obnos 5 Kč týdně, ale jakmile se v demokratickém režimu ovzduší uklidnilo, zase oněch 5 Kč dělnicím strhl. Jako by házel hrách na stěnu. Upozorňujeme znovu Bakona, který nápadně rychle bohatne z práce českých dělnic, aby těmto urychleně upravil mzdy, a věc povedeme v důkladné evidenci.“⁴²

A 2. 7. 1937 se objevila v Národním směru noticka téhož pisatele:

„Pan Bakon a mzdy dělnic

Konstatujeme, že p. Bakon, výroba koženého zboží v Moravské Ostravě, přidal dělnicím na mzdě 5–10 Kč na týden. Ale, pane Bakone, snad nemyslíte, že tím je mzdová otázka dělnic vyřízena? Má-li dělnice plat 30–40 Kč týdně základního platu, je ten pakatýlek Kč 5–10 strašlivě málo. Chtěl byste snad nám tvrdit, že sám vystačíte s takovými 150 Kč měsíčně? Pane Bakone, doufáme, že nám fašistům velmi dobře rozumíte, aniž bychom potřebovali mnoho mluvit! – A co vy, pánové Strebingerové, Löwenbergové a Zuckermannové?“⁴³

Jenže na začátku roku 1939 ohlásila firma Izraela a Barucha Bakona úpadek, jak dokládá oznámení v Lidových novinách z 8. 2. 1939:

„Insolvence. Podle zprávy Čs. spolku věřitelů v Brně, Panská ul., oznámili vyrovnání: Firma I. a B. Bakon, výroba batohů a koženého zboží v Moravské Ostravě, Těšínská 20. Pasiva k 102 097,80, aktiva 69 866,25. – Israel Bakon, společník firmy I. a B. Bakon, Moravská Ostrava. Pasiva K 102 067,80, aktiva K 70 016,25. Nabízejí 45 procent.“⁴⁴

To byl zřejmě důvod, proč Izrael Bakon zlikvidoval tovární výrobu a přestěhoval se se svou dílnou do Hauff-Gasse (dnešní ulice Pobialova) 11; po demolici tohoto domu se v těchto místech nachází nezastavěná plocha.⁴⁵ O dalších osudech Barucha

42 Národní směr 2, 24. 6. 1938, s. 3.

43 Národní směr 2, 2. 7. 1938, s. 3. – „V roce 1939 činila průměrná hodinová mzda od 2,35 do 5 korun. Vyšší platy pobírali například zaměstnaní v chemickém, nižší naopak v textilním průmyslu. Na stokorunu bylo třeba pracovat přibližně 27 hodin. [...] Zboží, cena v korunách – kolik se dalo koupit za 100 korun:

44 Lidové noviny 47, č. 63, 4. 2. 1939, s. 9. O úpadku otcovy a strýčkovy firmy se Yehuda Bacon zmiňuje ve svém deníku v záznamu z 23. 7. 1945: „Byl konkurz, a musely se tudíž prodávat různé věci, jako nábytek, prádlo atd.“

45 Viz Adressbuch und Branchenbuch für den Oberlandratsbezirk Mährisch Ostrau. Mährisch-Ostrau, 1941, s. 77.

Bakona, jeho ženy Kláry a dětí Hany a Mošeho nemáme žádné zprávy – v seznamech osob židovské národnosti deportovaných do Terezína se jejich jména neobjevují a ani Yehuda Bacon se o nich nezmiňuje. Izrael Bakon uvažoval o emigraci v souvislosti se snahami místopředsedy židovské náboženské obce v Moravské Ostravě Bruno Kulky (1894–1941) o vystěhování celkem 587 Židů z Ostravy a jejího blízkého okolí do Dominikánské republiky (San Domingo), ale v létě roku 1939 byly tyto aktivity zmařeny: „Vzpomínám si, že tehdy kolovala zvěst, že se dá vycestovat do San Dominga, a můj otec koupil tropické helmy a tropické šaty. Jenže pak padlo i tohle.“⁴⁶

Yehuda Bacon, původně Juda či též Jiří Bakon (nar. 28. 7. 1929 v Moravské Ostravě), vyrůstal se dvěma sestrami – Hanou (nar. 3. 5. 1924 v Moravské Ostravě, zemřela na tyfovou infekci koncem dubna 1945 v koncentračním táboře Stutthof na severu Polska) a Rivkou (Rellou, nar. 27. 6. 1927 v Moravské Ostravě, provd. Nadivi). Rodinná fotografie z roku 1932 je ojedinělým ikonografickým dokladem Yehudova raného dětství.⁴⁷ Asi z roku 1938 pochází fotografie sourozenců Bakonových.⁴⁸ Další, nedatovanou fotografii rodiny Bakonových, již bez Relly, jež před vypuknutím 2. světové války emigrovala do mandátní Palestiny, uchovává ve svých fondech Miejsce Paměti i Muzeum Auschwitz-Birkenau v Polsku,⁴⁹ z konce září 1941 pochází snímek Yehudy Bacona se sestrou Hanou, jež Yehuda doprovodil přípisem: „*Haničko, jsi dále mou sestrou!*“⁵⁰

Ve školním roce 1935/1936 nastoupil Yehuda Bacon základní školní docházku v pětitřídní židovské škole v Kostelní ulici 25, doposud jazykově utrakvistické – vyučovalo se německy a česky. Výnosem zemské školní rady z 25. 9. 1936 se uskutečnila „*přeměna vyučovacího jazyka obecné školy soukromé židovské na jazyk čsl.*“⁵¹ Ze školy proto odešli její dosavadní řídící učitelka Fanni Zifferová a němečtí učitelé Schulem

46 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 40. Viz k tomu PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Naděje San Domingo: Nezdařený pokus o emigraci*. In: *Židé a Morava*, sv. XIII, Kroměříž, 2006, s. 143–160.

47 Viz LAJSKOVÁ, Lenka a kol.: *Jsem Yehuda Bacon – Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2017, s. 49; Heute, am 28. Juli 2019, wird der Holocaust-überlebende Yehuda Bacon 90 Jahre alt (online), dostupné z [www: https://www.stiftung-denkmal.de/aktuelles/werkstattbericht/heute-am-28-juli-2019-wird-der-holocaust-ueberlebende-yehuda-bacon-90-jahre-alt/](https://www.stiftung-denkmal.de/aktuelles/werkstattbericht/heute-am-28-juli-2019-wird-der-holocaust-ueberlebende-yehuda-bacon-90-jahre-alt/), vyhledáno 21. 1. 2021.

48 *Fragen an Yehuda Bacon* (online), dostupné z [www: https://dienste-in-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Interview-Yehuda-Bacon-II.pdf](https://dienste-in-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Interview-Yehuda-Bacon-II.pdf), vyhledáno 5. 3. 2021.

49 *Photograph of former KL Auschwitz prisoner Yehuda Bacon together with his family* (online), dostupné z [www: https://artsandculture.google.com/asset/photograph-of-former-kl-auschwitz-prisoner-yehuda-bacon-together-with-his-family/YAG_BeWDCTd-4Q](https://artsandculture.google.com/asset/photograph-of-former-kl-auschwitz-prisoner-yehuda-bacon-together-with-his-family/YAG_BeWDCTd-4Q), vyhledáno 14. 1. 2021.

50 *With sister Hanne* (online), dostupné z [www: https://www.pametnaroda.cz/en/bacon-jehuda-1929](https://www.pametnaroda.cz/en/bacon-jehuda-1929), vyhledáno 14. 1. 2021.

51 Archiv města Ostravy, MŠV Ostrava, kart. 418, sign. žid. 1934. Cit podle PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Židovská škola v Moravské Ostravě*. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 21. Šenov u Ostravy: Archiv města Ostravy, 2003, s. 395.

Salter a Grete Färberová provdaná Grossová. Vedením školy, kterou navštěvovalo v tomto školním roce 180 žáků, byl pověřen Ota Panzer, výuku nadále do školního roku 1937/1938 zajišťovali učitelé Ing. Erich Reichenbaum, Arnošt David, Bedřich Málek, Leopold Löwinger, Jitka Wechsbergová a Jitka Wintersteinová.

Nastupující segregaci Židů v protektorátu Čechy a Morava signalizovalo už vypálení židovských svatostánků nejen na Ostravsku, hlavní synagogu v Moravské Ostravě nevyjímaje:

„A pak došlo k požáru v naší synagoze a já se na to díval, protože to bylo velmi zajímavé. Hasiči nestríkali vodu na synagogu, ale jenom na okolní domy, aby je také nezachvátil požár. Bylo surreální přihlížet, jak lidé postávali okolo a dívali se na to.“⁵²

Antisemitskými útoky byla poškozena též židovská škola. V září 1939 se sice výuka zahájila, ale počet žáků klesl na necelých sto a místo tříd byly zřízeny dva stupně s učitelem češtiny Otou Panzerem a učitelem náboženství a hebrejštiny Leopoldem Löwingerem. Ve školním roce 1940/1941 vzrostl v důsledku vyloučení židovských dětí z ostravských škol počet žáků židovské školy na 143, jež v pěti třídách vzdělávali učitelé Jan Mosler (nežidovský ředitel školy), Jindřich Goldstein, Otto Reich a učitelky Ruth Seradová a H. Schulzová. Protože budova židovské školy v Kostelní ulici 25 byla v následujícím ve školním roce 1941/1942 spolu s pozemky vyhořelých objektů převedena Ústřednou pro židovské vystěhovalectví na vystěhovalecký fond, vyučovalo se krátce v hostinci Benedikt v Johannyho ulici (nyní část Sokolské třídy) a od 21. 10. 1941 sloužily pro výuku místnosti v židovském hostinci Marka Bettera v Rybnické ulici (nyní část Českobratrské ulice).⁵³

Yehuda Bacon navštěvoval židovskou obecnou školu v Kostelní ulici 25 s českým vyučovacím jazykem. Z jeho školních let se ve fondech Židovského muzea v Praze dochovaly fotografie třetí třídy z roku 1938⁵⁴ a dva exempláře fotografie třídy židovské

52 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 34.

53 PRZYBYLOVÁ, Blažena: Op. cit., s. 396–197; BARÁNEK, Daniel: Op. cit., s. 229; OTISK, Marek: *Město v nás, Příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004, s. 23–29. Budova židovské školy v Kostelní ulici 25 byla roku 2003 demolována v souvislosti se vznikem ulice Biskupská, nyní se na jejím místě rozestavěný bytový dům s perspektivou dokončení v roce 2025.

54 *Londýnský kroužek Ostraváků – Der Londoner-Ostrauerkreis – Our Ostrava Group* (online), dostupné z [www: https://kingstonostravacircle.files.wordpress.com/2017/01/newsletter-4.pdf](https://kingstonostravacircle.files.wordpress.com/2017/01/newsletter-4.pdf), vyhledáno 20. 1. 2021. V komentáři jsou rozpoznáni tito žáci: Teichnerová Greta (* 18. 4. 1929, nepřežila holokaust), Jukrová Helga, sestřenice Erica, Folkartová-Tischlerová Lydie (* 1. 1. 1929), Grünberger Pavel (* 18. 3. 1929, nepřežil holokaust); Braunová Marianna (* 17. 5. 1929, zemřela 29. 1. 1943 v Terezíně na pneumonii), Grün Bedřich (* 23. 2. 1929, nepřežil holokaust), Kranzová Lilli, Berger Honza, Riessová

školy v Moravské Ostravě ze školního roku 1940/1941.⁵⁵ Mezi Baconovými spolužáky byla Lydie Folkartová provdaná Tischlerová (nar. 1. 1. 1929), jež přežila holokaust, po válce emigrovala do Velké Británie a působila zde jako dětská psychoanalytička.⁵⁶

Kulturní rozhled, jakého nabyl mladý Yehuda během své školní docházky a poté za ilegální výuky židovské omladiny v Terezíně, je vskutku obdivuhodný – ovládal němčinu, češtinu a základy hebrejštiny, mezi jeho příbuznými se hovořilo též v jidiš. „Doma jsme hovořili, jako hodně ostravských i brněnských židovských rodin, německo-česky. Rodiče na nás mluvili německy, a my jim většinou odpovídali česky,“ vzpomíná Yehuda Huppert.⁵⁷ Stejně jako jeho sestry, Hana a Rivka (Rella), se Yehuda Bacon účastnil aktivit místní organizace židovského skautingu Bnej Akiva (pojmenované podle starověkého židovského učence Akivy ben Josefa, hebrejsky אבִיבֵי אִיבָא, doslova Synové Akivy). Zejména ale pilně četl. Ve svém poválečném deníku píše dne 28. 7. 1945 na toto téma:

Hanka; Feuerová Suska, Bakon Yehuda (* 28. 7. 1929), Feiveless, Ferdinand (* 20. 5. 1928, nepřežil holokaust).

- 55 *Fotografie/ŽMP* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130137](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130137). Fotografie je na spodním okraji opatřena přípisem „Yehuda Bakon“. Se žáký je vyfotografován učitel náboženství a hebrejštiny Leopold Löwinger (* 14. 8. 1888, zahynul v Terezíně 16. 11. 1943) – viz o něm *Ziporah, Nir: My Youth in the Shoah* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130132](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130132), vyhledáno 14. 1. 2021. – *Fotografie / ŽMP* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/77270](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/77270), vyhledáno 15. 1. 2021. Jmenovitě jsou v komentáři k tomuto exempláři uvedeni: Folkartová-Tischlerová Lydie (* 1. 1. 1929), Tramer Jan (* 24. 7. 1923, nepřežil holokaust), Hecht Leo (* 29. 10. 1928, nepřežil holokaust), Grünberger Pavel (* 18. 3. 1929, nepřežil holokaust), Goldberger Pavel (* 21. 3. 1929, nepřežil holokaust), Grün Bedřich (* 23. 2. 1929, nepřežil holokaust), Feldmannová Edita (* 24. 3. 1929, nepřežila holokaust), Herz Egon (* 9. 11. 1929, nepřežil holokaust), Damm Petr (* 8. 10. 1929, nepřežil holokaust), Lachsová Erika (* 8. 8. 1929, nepřežila holokaust), Braunová Marianna (* 17. 5. 1929, zemřela 29. 1. 1943 v Terezíně na pneumonii), Krull, Arnošt (* 23. 12. 1929, nepřežil holokaust). Yehuda Bacon není uveden, nachází se však jako třetí zleva v nejspodnější řadě žáků. Ne vždy čitelné podpisy žáků jsou umístěny na rubu fotografie, mezi nimi i podpis „Bakon Juda“. Dále jsou zde podepsáni, pokud lze podpisy dešifrovat: Lichtensternová Renka, Berger Honza, Feiweless, Ferdinand (* 20. 5. 1928, nepřežil holokaust); Riesová Ruth; Kutel (Kutl) Pavel; Guthenová Lia; Lichtensternová Gerda; Fröhlich, Egon (* 7. 5. 1928, nepřežil holokaust); Grossová Ruth (* 26. 11. 1928, nepřežila holokaust); Jelínková Hana, Jukrová Helga, Lipnerová Ilona, Lachsová Erika (* 8. 8. 1929, nepřežila holokaust); Steinová Gerda, Rosenzweigová M., Reichová Otilie, Spitzerová Ida, Davidovič Jindřich (* 24. 3. 1929, nepřežil holokaust), Guthenová Lia, „Kobyla“ (přezdívká vzhledem k jejímu vysokému vzrůstu) Goldsteinová.
- 56 Viz VIZINA, Petr: *Mengele mě ušetřil smrti, maminku poslal do plynu, vzpomíná žena, jež přežila Osvětim* (online), dostupné z [www: https://magazin.aktualne.cz/lydie-tischlerova/r5d53071e016f11ea9b40ac1f6b220ee8/](https://magazin.aktualne.cz/lydie-tischlerova/r5d53071e016f11ea9b40ac1f6b220ee8/), vyhledáno 13. 1. 2021; *Třídní fotografie* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130137](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/130137); https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/77262, vyhledáno 13. 1. 2021.
- 57 KOHN, Pavel: Op. cit., s. 23.

„Tehdy jsem byl ještě silný, co jsem si umínil, dodržel jsem až na věci, jež se týkají pohlaví. V tom stáří jsem četl knihy, které bych měl asi teď číst.“

Židovská škola fungovala v Moravské Ostravě až do 24. 6. 1942, jak mj. dokládají čtyři fotografie ve fondech Židovského muzea v Praze z tohoto školního roku – jedna ze školního představení divadelní hry Františka Langera *Velbloud uchem jehly*, druhá z dívčího přeskolovacího kurzu a třetí zachycující žákyně sedmé třídy této školy.⁵⁸ Na čtvrté, výše již zmíněné fotografii, je Yehuda Bacon mezi svými spolužačkami a spolužáky, všichni s šesticípou žlutou hvězdou s nápisem *JUDE* (tj. Žid) na hrudi. V paměti utkvěli Yehudovi Baconovi dva jeho učitelé:

„V židovské škole v Moravské Ostravě jsem měl ředitelku, Fanny Zifferová⁵⁹ se jmenovala, byla to německá Židovka, která byla pro nás děti autoritou. Stále ji vidím před sebou, jak nám říká: ‚Neštourejte se v nose, protože se tady prochází celý svět!‘ Dodnes se kvůli tomu v nose nedloubu. Anebo: ‚Hlavu nahoru, prsa vypnout, břicho zastrčit!‘ Velmi jsme si jí vážili. Pak byla ze školy propuštěna a žila úplně sama v domově pro staré ženy. Když jsme ji tam navštívili, byl to pro mne šok – najednou jsem viděl starou a opuštěnou ženu. Takhle uctívaná žena byla náhle úplně sama. Viděl jsem v tom symbol. A bylo ještě hůř. Neboť jsem ji nečekaně spatřil na kasárenském dvoře v Terezíně. Vypravili obrovský transport více než 5 000 lidí starších šedesáti let, aby tábor lépe vypadal. Dodnes si na to dobře vzpomínám: Byla noc. V Terezíně byla veliká kasárna a obrovský dvůr. Nebe bylo jasné, svítily hvězdy, viděl jsem Velký vůz, který jako osud shlížel na lidi, pochopitelně nejen na těch 5 000, kteří tam seděli. A mezi nimi jsem najednou uviděl řídicí učitelku Fanny Zifferovou, jak sedí na malém ubohém kufříku s lístkem, na němž je napsané číslo transportu. A v tu chvíli se ve mně odehrálo něco příšerného. Symbolem, který jsem tak uctíval, byla opuštěná, osamělá žena. Cítil jsem velký soucit: Jak to, proč se jí

58 *Židovská škola v Moravské Ostravě* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/6069](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/6069), vyhledáno 13. 2. 2021. – *Fotografie žákyň 7. třídy Židovské školy v Moravské Ostravě* (online), dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/77271, vyhledáno 13. 2. 2021. Viz k tomu ERBEN, Petr: *Po vlastních stopách (Vzpomínky)*. Praha: Petr Kalina, 2003, s. 40–41; též BARÁNEK, Daniel: *Židé na Ostravsku, Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská náboženská obec, 2017, s. 229.

59 Františka (Fanni, Fanny) Zifferová, nar. 5. 11. 1869, byla zařazena do transportu Bi, č. 191, 22. září 1942 z Ostravy Moravské Ostravy do Terezína, odtud byla transportem Bx, č. 279, dne 22. října 1942 dopravena do koncentračního tábora Treblinka, kde neznámo kdy zahynula. Viz Františka Zifferová (online), dostupné z [www: https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/136203-frantiska-zifferova/](https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/136203-frantiska-zifferova/), vyhledáno 13. 1. 2021.

stalo něco takového, jak to, že tak vzdělaný člověk je v mých očích autoritou, a vzápětí se rozplyne v nic? Později jsem i sám zakusil, co to znamená jít do transportu [...].“⁶⁰

Tamtéž Bacon vzpomíná na svého učitele Jacoba Würzela:⁶¹

„Byl to Žid a báječný učitel, měli jsme ho velice rádi. V pátek večer se ve škole konal takový duchovní program. A na této oslavě, těsně předtím, než jej deportovali, nám na rozloučenou řekl: „Děti, v každém z vás je božská jiskra a časem přeroste plamen – a pak budete úplně prodchnuti Bohem.“ Řekl, že je naší prací, abychom z této jiskřičky udělali onen plamen, který bychom vrátili Bohu. To na nás všechny udělalo ohromný dojem a později jsme to pozvolna vstřebávali. Plakali jsme, neboť to bylo loučení s oblíbeným učitelem, a proto mi to tak silně uvízlo v paměti. Tehdy jsem poprvé uslyšel o božské jiskře, staré mystické myšlence z kabaly. Každý člověk je boží bytost. Tehdy to pro mne byla úplně nová myšlenka a v Osvětlení pak byla velice důležitá.“⁶²

Už 18. 10. 1939 vyjel z Moravské Ostravy první židovský transport v historii holokaustu – vlak s devíti sty a jedním mužem z Ostravy a Místku ve věku od 17 do 55 let zamířil do Niska nad řekou Sanem v Němci okupovaném východním Polsku. Měl zde být zřízen „převýchovný tábor“ pro Židy v rámci realizace nacistického plánu vystěhování židovského obyvatelstva z německé říše. 20. října vyjel do Niska obdobný transport z Katovic a další transport byl vypraven téhož dne večer z Vídně. 26. 10. 1939 následovalo druhé kolo židovských transportů do Niska, opět z Ostravy, Katovic a Vídně, takže celkový počet Židů deportovaných do Niska činil asi pět tisíc osob, z toho z Ostravska 1 223 mužů. Na jaře roku 1940 byla výstavba tábora zrušena a část internovaných mužů se mohla vrátit do svých domovů – 13. 4. 1940 se z celkového počtu 516 navrátilců se jich přímo do Ostravy vrátilo 301, 18 na Těšínsko a 197 mužů cestovalo dále do Vídně. Do Ostravy pak dorazilo dalších 150 mužů, kteří

60 Bacon, Yehuda – Lütz, Manfred: c. d., s. 47–48.

61 Jakob (Jacques) Würzel (1919–1945), povoláním elektrotechnický inženýr, působil od roku 1940 jako učitel, nejprve v Praze a posléze v Ostravě. Do Terezína byl deportován 29. března 1942 a zde organizoval kurzy hebrejštiny. Dne 28. 9. 1944 byl transportován do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, osvobozen byl v Augsburgu. V září 1945 se v Praze oženil, zemřel však záhy poté na tuberkulózu. Viz Low, Andrea – Reich, Caroline: *German Reich and Protectorate of Bohemia and Moravia September 1939 – September 1941 (The Persecution and Murder of the European Jews by Nazi Germany 1933–1945)*, Osnabrück, 2020, s. 682 a 1196.

62 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 36–37.

se z Niska vrátili na vlastní pěst.⁶³ Bylo ale zřejmé, že se jednalo o předejru masových transportů Židů do městských ghatt, koncentračních a vyhlazovacích táborů. Dne 24. 11. 1941 bylo v Terezíně – Hlavní pevnosti zřízeno židovské ghetto, kam posléze zamířily rovněž transporty Židů vypravené z Ostravy. Byly to transporty Ez, 7. 7. 1942, šest osob; Bh, 18. 9. 1942, 860 osob; Bl, 26. 9. 1942, 860 osob; Bm, 30. 9. 1942, 862 osob; Df, 30. 6. 1943, 72 osob a Ae 6, 4. 3. 1945, 53 osob. Celkem bylo do Terezína deportováno 3 754 osob z města a jeho okolí, osvobození se dočkalo pouze 257 z nich. Osoby určené k deportaci se shromažďovaly v budově chlapecké Habrmannovy školy v Ostravě-Přívoze v Koperníkově ulici (dnešní ulice Na Mlýnici). Israel, Ethel, Hanna a Jehuda Bakonovi byli zařazeni do transportu B1, no. 202. Poněvadž se jednalo o pozdní transporty, mohla ostravská židovská obec své příslušníky připravit různými kurzy na přežití v terezínském ghettu a zařídit jim očkování proti tyfu; Yehuda Bacon vzpomíná v anglicky vedeném a na videu 6. 2. 2011 zaznamenaném interview, že byl několikrát rodiči vyslán do lékárny, aby koupil vitamíny B a C, a jak připravovali zavazadla, jež nesměla vážit více než 50 kg na jednu osobu. Setkal se se svými kamarády, kteří odjížděli předchozími transporty, a sdílel s nimi přesvědčení, že válka nepotrvá déle než několik týdnů či měsíců, neboť Němci nemají vlaky, a musí proto válku prohrát. Některé cennosti včetně zlatých hodinek Bakonovi uložili do kufříku a svěřili je do úschovy mlékaři žijícímu poblíž Ostravy (po válce se Yehuda Bacon s dotyčným mlékařem setkal a ten mu kufřík bez váhání vrátil). Sbírku známek a držák na plnicí pero, jež Jehuda obdržel k obřadu bar micva, ukryl na půdě domu, v němž Bakonovi bydleli. Na shromaždiště v Habermannově škole se Bakonovi dostavili 19. 9. 1942 a museli zde strávit pět dní do odjezdu transportního vlaku.

„Přišli jsme na místo a atmosféra zde byla děsivá, bylo to velice záhy v mém životě, kdy jsem mohl pociťovat něco jako bezmoc – starých lidí. Najednou se ocitnete na místě se stovkami jiných lidí, křičících a plačících, a pak někdo řekl, ten a ten spáchal sebevraždu, byl to bývalý ředitel naší školy pan Eberson [...]“⁶⁴

63 Viz např. *Akce Nisko – první deportace (1939)* (online), dostupné z www.vyhledano 13. 2. 2021; *Jan Dvořák, Jan Horník, Adam Hradilek: První transporty evropských Židů v dějinách holocaustu* (online), dostupné z www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1404/101-118.pdf, vyhledáno 13. 2. 2021; BORÁK, Mečislav: *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*, 2., přeprac. vyd. Ostrava: Tilia, 2009; BARÁNEK, Daniel: *Op. cit.*, s. 223–226.

64 *Deportation from Ostrava to Theresienstadt in September 1942. Testimony of Yehuda Bakon* (online), dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=qCD3-U1vEsU>, vyhledáno 14. 1. 2021. – JUDr. Emil Eberson (1905 v Těšíně – 1944/1945) nespáchal sebevraždu, se svou matkou Felicií (1876–1944/1945) a manželkou Martou (1904–1944/1945) byl deportován do Terezína dne 30. 9. 1942 transportem Bm, no. 347. Zde působil jako vychovatel a učitel matematiky a zeměpisu. Dne 28. 9. 1944 byli odvezeni transportem Ek do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, kde zahynuli.

Transportní vlak s 862 deportovanými Židy z Ostravy a jejího okolí⁶⁵ opustil místní nádraží v Ostravě-Přívoze 25. 9. 1942 ve 23 hodin.

„Cesta trvala déle než den. Zastavili jsme v Kolíně a bylo nám dovoleno najíst se a napít. Poté cesta do Terezína pokračovala. Vystoupili jsme z vlaku v Bohušovicích, kde na nás čekali muži s traktory, pravděpodobně z ghetta, v podivně vypadajících čepicích a odznamech. Naložili naše zavazadla na traktory, svá příruční zavazadla jsme si odnesli do Terezína sami.“⁶⁶

Tato objektivně koncipovaná relace kontrastuje s tematicky adekvátními pasážemi v poválečných denících Yehudy Bacona – záznamy z 1. a 11. 8. a z 3. 9. 1945. Jejich unikátní sugestivita a dramatická, obdobně jako pisatelových reminiscencí na věznění v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau, je docilována využitím přímých řečí, emfatických otázek, odpovědí a interjekcí, jakož i zkomolených německých povelů, nadávek, otázek a odpovědí, např.:

„Vlak se dal do pohybu! Přejde-li německý voják, všichni vstanou a smeknou! „Was ist hir? Was? Wie heist du?“ „Doktor Joachim Krumholz.“⁶⁷ Bum. „Was? Doktor? Wie heist du?“ „Joachim Krumholz.“ Bác, bác! „Wie?“ „Joachim Israel Krumholz.“ „Wie?“ Bum! „Du weisst nicht?“ Bum! „Stinkjude Israel Krumholz, verstanden!?“ „Jawohl, ich heise Stinkjude Israel Krumholz.“⁶⁸

65 *Transport B1 from Ostrava, Moravska Ostrava, Moravia-Silesia, Czechoslovakia to Theresienstadt, Ghetto, Czechoslovakia on 25/09/1942* (online), dostupné z [www: https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=7891218](https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=7891218), vyhledáno 12. 1. 2021. Z transportovaných 862 osob přežilo 38 osob.

66 Složení transportu: 41 chlapců ve věku do 12 let, 40 dívek ve věku do 12 let, 30 mužů ve věku 13–18 let, 37 žen ve věku 13–18 let, 95 mužů ve věku 19–45 let, 210 žen ve věku 19–45 let, 65 mužů ve věku 46–60 let, 136 žen ve věku 56–60 let, 91 mužů ve věku 61–85 let, 116 žen ve věku 61–85 let, 1 muž ve věku 86 a více let, 3 ženy ve věku 86 a více let. Celkem 860 osob. Tamtéž. – Podle údajů v jiném prameni činil počet osob v tomto transportu 862 osob, přežilo 36 osob. Viz *TRANSPORT B1 (26. 09. 1942 OSTRAVA → TEREZÍN)* (online), dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/transport/118-bl-ostrava-terezin/vyhledano> 13. 2. 2021.

67 Dr. Joachim Krumholz se v seznamu deportovaných do Terezína 26. září 1942 nevyskytuje, ale je zde uvedena Chaje Krumholzová (1898–1943/1944), jež byla dne 18. 12. 1943 deportována do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau a zde byla zavražděna.

68 Zkomolenou němčinou, spr.: „Was ist hier los? Was? Wie heißt du?“ „Doktor Joachim Krumholz.“ Bum. „Was? Doktor? Wie heißt du?“ „Joachim Krumholz.“ Bác, bác! „Wie?“ „Joachim Israel Krumholz.“ „Wie?“ Bum! „Du weißt nicht?“ Bum! „Stinkjude Israel Krumholz, verstanden!?“ „Jawohl, ich heiße Stinkjude Israel Krumholz.“ („Co se tu děje? Co? Jak se jmenuješ?“ „Doktor Joachim Krumholz.“ Bum. „Co? Doktor? Jak se jmenuješ?“ „Joachim Krumholz.“ Bác, bác! „Jak?“ „Joachim Israel Krumholz.“ „Jak?“ Bum! „Ty nevíš?“ Bum! „Smradlavý Žid Israel Krumholz, rozuměno!?“ „Ovšem, jmenuji se smradlavý Žid Israel Krumholz.“)

Tady se můžem zalknout, jdi otevřít okna! „Wehe wenn jemand die Fenster aufmacht, verstanden?“⁶⁹ Máš vodu? Já už to nevydržím, už zde stojíme tři hodiny. Myslím, že bychom si měli vzít všechny zavazadla do ruky, až přijdem do toho Terezína. Cože? Prosím, nedělejte paniku, každý dostane svá zavazadla, i když je necháme ve vlaku. – Jsme v Praze! Podívej se, jak se na nás dívají!“

V Terezíně byla rodina Bakonových rozdělena – matka s dcerou byly poslány do ženské ubytovny v Drážďanských kasárnách, zatímco Israel Bakon a jeho syn našli zprvu útočiště na půdě Magdeburských kasáren. Mohli využít vlivu staršího bratra Israela Bakona Hirsche Bakona, kantora a učitele náboženství brněnské židovské obce, v terezínské židovské samosprávě; Hirsch Bakon byl se svou manželkou deportován do Terezína již v lednu 1942.⁷⁰

Yehuda Bacon byl záhy prostřednictvím svého přítele Arjeho Edelsteina (1931–1944), syna Jacoba Edelsteina (1903–1944), vedoucího představitele Židovské rady v Terezíně,⁷¹ začleněn do sionistických aktivit a po pobytu v několika dětských domovech v budově L 417, bývalé terezínské školy, zakotvil v domově – *Heimu* č. 5. Zde založil vychovatel Arnošt (Šmuel) Klauber zvaný Šmudla (1921–2007), vynikající sportovec, buňku mládežnického sionistického hnutí Dror (hebr. דרור – vrabec, symbol svobody), jež vzniklo roku 1915 v Polsku jako frakce organizace Zeire Sion (Sionistická mládež). Členové buňky nosili modré čapky s nášivkou – stylizovanou bílou vlaštovkou. Na rozdíl od jiných domovů, především č. 1, nevydával *Heim* č. 5 časopis, a tak o se informace o tomto domově omezují na dochovanou zprávu jeho vychovatele⁷² a na memoráty jeho chovanců, např. Pavla Kohna (1929–2017):

„V Terezíně bydleli rodiče odděleně každý v jiných kasárnách, bratr⁷³ a já na L 417 v domově číslo 5. L 417 byla bývalá škola (v roce 1991 tam zřídili

69 Zkomolenou němčinou, spr.: „Wehe, wann jemand die Fenster aufmacht, verstanden?“ („Běda, když někdo otevře okna, rozuměno?“).

70 KOHN, Pavel: Op. cit., s. 97. Hirsch Bakon a jeho manželka Rebeka roz. Klapholtzová měli dva syny – Izáka a Šimona, bratrance Yehudy Bacona, kteří byli po vzniku protektorátu Čechy a Morava zaměstnáni v Ústředně pro židovské vystěhovalectví v Praze-Střešovicích a v prosinci 1939 jim byla povolena emigrace do USA. Šimon Bakon ještě během války přesídlil do Jeruzaléma, kde působil jako germanista pod jménem Shimon Backon. BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 37: „*Jednomu z nich [tj. bratranců – autor. pozn.] je sto let, žije v Jeruzalémě a nepotřebuje ani hůl. Můj bratranec!*“ Byl otcem Josha Backona. Viz *Londýnský kroužek Ostraváků – Der Londoner-Ostrauerkreis – Our Ostrava Group*, Number 25, Summer 2012.

71 KOHN, Pavel: Op. cit., s. 97.

72 *Klauber, Šmuel: bez názvu* (online), dostupné z [www: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76345](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/76345), vyhledáno 14. 2. 2021.

73 Karel Kohn (1927 – leden 1945).

Muzeum ghetta) a do naší třídy se nás – chlapců mezi dvanácti a patnácti lety – na třípatrové palandy vešlo třicet šest. Naším vedoucím byl Arnošt Klauber, kterému se říkalo Šmudla [...] a působil na nás v sionistickém duchu. Transporty na východ odcházely a nové přicházely, a tím se vždy znovu drasticky narušoval vznikající kolektiv. Většinou jsme nemuseli pracovat a celý den jsme trávili úklidem, improvizovaným vyučováním (které bylo oficiálně zakázáno) a různými kulturními a sportovními soutěžemi, které pro nás Šmudla organizoval a za které jsme dostávali body, zaznamenávané na tabuli se jmény nás všech.“⁷⁴

Sionisticky byla orientována také skupina dívek v témže věku z *Heimu* č. 28 v budově L 410, vedená Hanou Wertheimerovou (provd. Weingartenovou, 1929–2018):⁷⁵

„Hanka byla urostlá, sportovní dívka s otevřenou povahou a podmanivým, srdečným úsměvem. V pokoji 28 ji od první chvíle akceptovala i ta děvčata, která ji ještě neznala. Hanka byla osobnost, a přestože byla ještě velmi mladá, věděla přesně, co chce: chtěla do Palestiny, Ideje Theodora Herzla⁷⁶ byly hlavním tématem rozhovorů již v domě jejich rodičů. Pod tímto vlivem vstoupila už v šesti letech do sionistické mládežnické organizace Blau-Weiss.⁷⁷ Události následujících let Hančinu touhu po Palestině ještě přibližovaly. V Praze, kam její rodina uprchla z rodného Znojma na podzim 1938, se kolem Hanky rychle vytvořil okruh blízkých přátel, jejichž naděje a myšlenky se točily kolem sionismu.

Většinu z těchto přátel Hanka znovu potkala v Terezíně a brzy začaly pravidelné schůzky: každý pátek večer v malé boudě, používané jako elektrikářská dílna, na dvoře chlapeckého domova L 417. Skupina si dala hebrejský název Dror (pták, symbol svobody). Mluvili o Palestině, učili se hebrejsky, rozšiřovali si vědomosti o zemědělství a diskutovali o sionistických

74 Kohn, Pavel: c. d., s. 287. Viz též Kohn, Pavel: *Jak vzniká poezie – a trochu historie*. *Historia scholastica* 2/2015, s. 110–114.

75 Hana Wertheimová provd. Weingartenová (1929–2000) se po osvobození z koncentračního tábora v Bergen-Belsenu vrátila do Prahy, kde začala studovat na gymnáziu. Bylo však u ní zjištěno onemocnění tuberkulózou, léčila se proto dva roky v plicním sanatoriu sionistické organizace Hechaluc v Davosu ve Švýcarsku, zde rovněž navštěvovala střední školu. V roce 1949 emigrovala z ČSR do Izraele, kde se provdala a vychovala tři syny. Viz Wohenschicková-Brenner, Hannelore: *Děvčata z pokoje 28. Přátelství, naděje a přežití v Terezíně*. Brno 2011, s. 122, 267–269.

76 Theodor Herzl (1860–1904) byl rakouský židovský novinář, nejvýznamnější představitel sionismu a „duchovní otec“ Státu Izrael.

77 Sionistická mládežnická organizace Tchelet lavan (hebr. תלכית לבן, doslova Modrá bílá, něm. Blau-Weiss, tj. Modro-bílá).

knihách, které společně četli. Někdy se podělili o kus chleba nebo buchtu. „A jednou,“ vzpomíná Hanka, „jsme ze zkyslého mléka vyráběli sýr, který jsme pak s velkou chutí snědli.

Kromě Hanky patřily k této skupině i její přítelkyně Rézinka Schwarzová⁷⁸ a Miriam Rosenzweigová⁷⁹ a pár hochů z Heimů 5, mezi nimi Jirka Broll,⁸⁰ Míša Honigwachs,⁸¹ Jehuda Bacon a Hančin první chlapec Jehuda Huppert, zvaný Polda.⁸²

- 78 O Terezii Schwarzové chybí informace, v prosinci 1942 byla transportována do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, v databázích obětí holokaustu není evidována. WOHNSCHICKOVÁ-BRENNER, Hannelore: Op. cit., s. 168.
- 79 Miriam Rosenzweigová, provd. Jungová (1929–2012) se po osvobození z koncentračního tábora Bergen-Belsen léčila ve Švédsku z tuberkulózy, poté žila v Praze a v roce 1948 emigrovala do Izraele. Roku 1959 se s manželem a dvěma syny přestěhovala do USA, a to do Orange County ve státě Kalifornie, kde si jí narodil třetí syn. Viz tamtéž, s. 176 a 272.
- 80 Jak plyne z následujícího záznamu v Baconově deníku, Jiřím B. může být míněn sám Yehuda Bacon (Jiří Bakon), případně Jiří Broll (1928–1981). Jiří Broll se narodil v Prostějově v rozvětvené židovské rodině, spolu se svými příbuznými z Prostějova (Karla Brollová, * 1873; Aladar Broll, * 1895; Anna Brollová, * 1899; Irma Brollová, * 1909; Lea Brollová, * 1926; Ervín Broll, * 1928) byl transportem AAg, č. 825, dopraven 30. 6. 1942 z Olomouce do Terezína. Jeho příbuzní zahynuli ve vyhlazovacích táborech Malý Trostinec (12 km jihovýchodně od Minsku v Bělorusku) a Treblinka, on sám byl transportem Ek-70 převezen 28. 9. 1944 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, poté byl vězněn stejně jako Yehuda Bacon v koncentračním táboře Mauthausen. V poválečných letech absolvoval vysokoškolská studia chemie a po svém příchodu do Valašského Meziříčí zde založil v roce 1962 Divadlo poezie, které vedl až do své smrti. V roce 1965 stál u zrodu Krajského festivalu poezie, který se po třech letech stal Moravským festivalem poezie a po deseti letech festivalem celostátním.
- 81 Michael (Míša) Honey, původně Honigwachs (1929–2011), byl nejmladším synem z šesti synů Samuela Honigwachse (1885–1964) a Adele Tzily (Cecilie) rozené Stieglitzové (1888–1944), kteří se po ukončení 1. světové války přestěhovali z Tarnobrzegu v Polsku, kde se narodili jejich synové MUDr. Leo Leib Honigwachs (1911–1943) a Herman (Tzvi) Hirsh Honey (1914–1995), do Starého Jičína. Zde přišli na svět synové Shragga Fritz Hon (1919–1994), Mordche Max Hon (1921–1987), Emanuel Menachem Honigwachs (1825–1945) a Michael Honey. Po záboru Sudet 1. 10. 1938 se musela rodina Honigwachsových přestěhovat do Valašského Meziříčí. Zatímco Adele Tzila Honigwachsová, MUDr. Leo Leib Honigwachs a Emanuel Menachem Honigwachs byli 4. 12. 1941 deportováni do Terezína a 18. prosince 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, kde zahynuli. Samuel Honigwachs a ostatní jeho potomci holokaust přežili a po válce se vystěhovali do Londýna, kde Samuel Honigwachs zemřel, a nakonec do Izraele, přičemž si až na otce zkrátili nebo poangličtili svá příjmení. Spolu s matkou a dvěma bratry byl do Terezína a posléze do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau dopraven i Michael Honigwachs, kde pracoval v „Kleidenkammer“ (skladu oděvu a obuvi). Přežil pochody smrti do koncentračních táborů Gross-Rosen a Mauthausenu. Po válce se oženil s Evou Flachovou (1937–2001), pocházející z Moravské Ostravy, a z Československa společně emigrovali jako manželé Honeyovi. Pobývali ve Velké Británii a Kanadě a vychovali jediného syna Daniela Honeyho (* 1958). Po smrti své ženy 26. 5. 2001 se Michael Honey odstěhoval do Izraele a zde v únoru 2011 zemřel. Zasloužil se o vybudování Památníku holokaustu ve Valašském Meziříčí roku 2004 na místě synagogy, která byla roku 1950 demolována.
- 82 Jehuda (Leopold, Polda) Huppert (1928–2000) se narodil a vyrůstal v Moravské Ostravě v rodině

Transportem Dr, jenž vyjel z Terezína 16. 12. 1943, bylo do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau dopraveno ve vagonech určených pro přepravu dobytka 2 519 vězňů, mezi nimi Israel Bacon, jeho manželka Ethel, dcera Hanna a syn Jehuda. Děsivou cestu, jež skončila 17. prosince o půlnoci, a následující nelidské živoření za ostatními a elektrinou nabitými ploty koncentračního tábora popsal Yehuda Bacon v rozhovoru s Manfredem Lützem nebo ve svém svědectví pro Yad Vashem.⁸³

V témže transportu Dr se nacházel Michal (Míša) Kraus (1930–2918) se svými rodiči, MUDr. Karlem Krausem (1891–1944), před německou okupací ČSR náhodským praktickým lékařem a dermatologem, a Lotte (Lola) roz. Goldschmidová (1898–1945). V Terezíně byl Michal Kraus chovancem *Heimu A* v budově Q 609 a podílel se na tvorbě rukopisného časopisu *Kamarád*. Obdobně jako Yehuda Bacon zaznamenal po válce během měsíčního ozdravného pobytu v Kamenici a ve Štíříně v rámci *Akce zámky* svoje zkušenosti z nacistických koncentračních táborů a doprovodil je vlastními dětskými kresbami.⁸⁴

obchodníka se střížním zbožím a konfekcí Emila Hupperta (* 1891, nepřežil holocaust). Po zařazení Emila Hupperta do výstavby koncentračního tábora v Nisku v Polsku se jeho rodina v září 1939 přestěhovala k příbuzné do Brna, kam též přesídlil Emil Huppert po krachu výstavby tábora. Transportem U 28. 1. 1942 byli Emil Huppert, jeho manželka Eliška (* 1897, nepřežila holocaust), dcera Rita (* 1921) a synové Erich (řecený Dailly, * 1923) a Jehuda (Leopold, Polda) dopraveni do Terezína. Jehuda Huppert byl ubytován v dětském domově (Heim č. 5) v budově L 417, bývalé terezínské škole. Našel zde svou první lásku – Hanu Wertheimerovou (1929–2018, provd. Weingartnerovou, v r. 1949 emigrovala do Izraele). Od září 1944 byl internován v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau, kam ho po čtrnácti dnech následovali jeho rodiče, kteří zde zahynuli, zatímco jeho sourozenci holocaust přežili (Rita emigrovala do Izraele, Erich se usadil v Paříži). Odtud byl Jehuda Huppert přemístěn na nucené práce ve zbrojní továrně nacházející se v městě Taucha poblíž Lipska. Po návratu do osvobozeného Československa a třítýdenním ozdravném pobytu ve Štíříně dokončil gymnázium a zahájil studium medicíny na Univerzitě Karlově v Praze, v květnu 1949 však emigroval do Izraele, pracoval zde zprvu v kibucu Ha-Chotrim (hebrejsky חֲתוּרֵי חוֹטְרִים, dosl. Veslaři, na pobřeží Středozemního moře, 7 km jihozápadně od centra Haify). Na univerzitě v Bathu ve Velké Británii dosáhl gradu doktora pedagogiky a působil jako docent na univerzitě v Haifě. S Hanou Droriovou (Handou roz. Pollakovou, * 1931) napsal průvodce po Terezíně (*Theresienstadt: Ein Wegweiser*. Praha, 1999 a další vydání). Viz KOHN, Paul: *Zámky naděje: děti Přemysla Pittra vzpomínají*. Op. cit., s. 23–35. Z rozvětveného židovského rodu Huppertů pocházela Ruth Huppertová (1922–2008), jež přežila holocaust a jako Ruth Elias (příjmení jejího druhého manžela) publikovala své memoáry, v nichž líčí též své dětství v Moravské Ostravě (český překlad pod titulem *Naděje mi pomohla přežít*. 1. vyd. Ostrava, 1994, 2. vyd. Litomyšl, 1998).

83 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 52–54; *Interview with Yehuda Bacon, Holocaust Survivor and Artist* (online), dostupné z www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html, vyhledáno 24. 2. 2021.

84 KRAUS, Michal – ČTVRTEČKOVÁ, Alena (eds): *Deník 1942–1945. Zápisky patnáctiletého Míši Krause, který přežil holocaust*. Kroměříž – Náchod, 2012, ang. vydání pod titulem *Drawing the Holocaust: a teenager's memory of Terezín, Birkenau, and Mauthausen*. Cincinnati, 2016. V létě 1948 emigroval M. Kraus do Kanady a po ukončení středoškolského vzdělání studoval architekturu na McGillově univerzitě v Montrealu. V září roku 1951 se přestěhoval do domu svého bratrance Františka Krause v New Jersey, USA, pokračoval ve studiu architektury v New Yorku na Kolumbijské univerzitě

Vůdčí osobností organizující výchovu a vzdělávání židovských dětí i sportovní akce v terezínském ghettu byl německý Žid Fredy Hirsch (vlastním jménem Alfred Hirsch, 1916–1944), jenž se i po své deportaci do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau transportem D1 ve dnech 6.–8. 9. 1943 věnoval zaniceně zlepšení životních podmínek dětí v dětském baráku č. 31 Terezínského rodinného tábora. V připravovaném povstání vězňů motivovaném obavami ze zplynování zářijových transportů D1 a Dm byla Fredymu Hirschovi přiřčena pozice vůdce vzpoury. Výbuchu odporu vůči nacistickým věznitelům však zabránila Fredyho smrt 8. 3. 1944. Jedním z posledních, kdo s Fredym hovořil, byl Yehuda Bacon:

„Pro starší děti v barácích znamenal 7. březen dvojitý svátek: narozeniny prezidenta Masaryka a druhé výročí vzniku dětského domova v Terezíně. Děti připravily program, Jehuda Bakon šel pozvat Fredyho na besídku. Fredy se mu zdál nervózní a zamýšlený. Znamená to, že jdou do komína? „Budu topičem i nahore,“ řekl chlapec, který měl na starosti kamna v bloku. „Já budu tam nahore trumpetistou,“ řekl čtrnáctiletý Čupek.“⁸⁵

O likvidaci Terezínského rodinného tábora bylo rozhodnuto 2. 7. 1944. Dne 6. 7. se do dětského bloku dostavil táborový lékař Josef Mengele (1911–1987) a vybral z dětí celkem 89 chlapců, kteří dovršili 16 let, ale dostatečně fyzicky vyspělých. Ti měli být nadále zaměstnáváni jako poslíčci, případně měli být pověřeni i jinými pomocnými pracemi v kuchyních apod.; v této skupině se ocitl i Yehuda Bacon. Po selekci práceschopných vězňů bylo 7. července transportováno na 1 000 mužů do koncentračního tábora v Schwarzheide v Dolní Lužici, zbývající práceschopní muži byli do 10. července přemístěni do koncentračního tábora Blechhammer (nyní na terénu Sławięcic, jedné ze čtvrtí města Kędzierzyn-Koźle v Polsku). Dne 9. července bylo na 2 000 práceschopných žen soustředěno v ženském táboře B1b, rozděleno do skupin a nato odvezeno do různých koncentračních táborů – matka a sestra Yehudy Bacona tak byly transportovány do koncentračního tábora Stutthof (na severu Polska poblíž Gdaňska). V Terezínském rodinném táboře zůstalo asi 2 500 mužů a chlapců a 4 200 žen a dívek. V noci z 10. na 11. července bylo vyhlášeno uzavření tábora

a po absolutoriu v roce 1955 působil jako architekt. Roku 1963 se oženil s lékařkou Ilanou roz. Eppensteinovou, v manželství se narodily dvě dcery. Michal Kraus, narozený 28. 6. 1930 v Náchodě, zemřel 7. 12. 2018 v Needhamu, Boston, Massachusetts, USA. Viz *Michal Kraus (1930)* (online), dostupné z [www: https://cs.wikipedia.org/wiki/Michal_Kraus_\(1930\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Michal_Kraus_(1930)), vyhledáno 25. 2. 2021.

- 85 BONDYOVÁ, Ruth: *Jakob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001, s. 412. Autorka vychází v této pasáži ze svědectví Yehudy Bacona, uloženého v archivu Yad Vashem v Jeruzalémě pod sign. 03/1202. – Čtrnáctiletý chlapec s příjmením Čupek (příp. Tschupek, Chupek) není mezi oběťmi a přeživšími šoa evidován. Viz též ONDŘICHOVÁ, Lucie: *Příběh Fredyho Hirsche*. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2001, s. 89–91.

(*Lagersperre*) a do plynových komor bylo odvečeno a zde usmrceno asi 3 000 žen a dětí, během následující noci z 11. na 12. 7. 1944 bylo v plynových komorách zavražděno zbývajících asi 3 500 vězňů, mezi nimi též otec Yehudy Bacona Israel Bacon.

Výše uvedených 89 chlapců bylo po Mengelově selekci umístěno v mužském táboře v bloku č. 13, vyhrazeném původně pro trestní komando, do něhož byli začleňováni vězni všech národností (nikoli tedy pouze Židé, ale i Němci, Poláci a ruští váleční zajatci) dopustivší se nějakého prohřešku. K uzavřenému dvoru tohoto bloku přiléhal blok č. 11 – zde bylo ubytováno tzv. *Sonderkommando*, židovští vězni, kteří obsluhovali plynové komory a spalovací pece v krematoriích.

Pro další existenci Yehudy Bacona v koncentračním táboře bylo určující „vozikové komando“ (*Rollwagenkomando*) – výstižně je vyličil Toman Brod:

„[...] v novém prostředí jsme se totiž poprvé dostali i za bránu, a to s „rollwagnem“. Nazýval se tak malý žebříňák, který táhlo nebo tlačilo pět šest chlapců a se kterým jsme pod vedením nějakého kápa vyjžděli ven, abychom na něm přivezli různý potřebný materiál, například kameny k opravě dlážděné „lagerstrasse“, zejména však palivové dřevo pro vedoucí bloků a jejich privátní kuchyňky. Zásoby kulatiny se ovšem nacházely pouze na nádvoří krematorií, což znamenalo vjíždět do bezprostřední blízkosti těch ponurých budov. Cesta k nim vedla jen přes železniční rampu, kolejovou vlečku tehdy již vybudovanou z osvětimského nádraží doprostřed Birkenau. V době, již popisuji, sem přijížděly poslední transporty maďarských Židů. Jakmile z kolejíště zmizeli lidé (často doslova!), nastoupili ihned členové vězeňského komanda, zvaného – bůhví proč – „Kanada“, kteří rychle odklidili nahromaděná zavazadla. Na zemi však vždycky zůstaly rozházené věci, a pokud jsme tou dobou byli s vozíkem nablízku, stačilo jen několik okamžiků, abychom pod naložená dřeva naházeli bochníky chleba, sklenice zavařenin, někdy dokonce i kusy uherských salámů a kromě toho boty, košile i jiné vzácné součásti oděvů.“⁸⁶

86 BROD, Toman: Op. cit., s. 184. Výraz z koncentračnického žargonu („Lagersprache“ – táborová mluva) pro Aufräumungskommando, vyklízeční komando. Jako „Kanada“ (podle přesvědčení, haličských Židů, že Kanada je zemí hojnosti, do níž se vyplatí emigrovat) se označovala pracovní skupina určená k třídění a skladování věcí zabavených Židům a připravující tyto věci k transportu do Říše. V koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau sloužil jako skladiště zabavených věcí blok v sektoru B.Ig, nazývaný rovněž Kanada.

V roce 1992 vydal John (Johnny) Freund,⁸⁷ jeden z dotyčného kontingentu 89 chlapců, v Torontu vlastním nákladem sborník *After Those Fifty Years – Memoirs of the Birkenau Boys (Po těchto padesáti letech – Paměti chlapců z Birkenau)*, ilustrovaný Yehudou Baconem, podnítil také korespondenci mezi přeživšími, označujícími se nadále jako Birkenau Boys, a jejich občasná setkávání.⁸⁸

Transportem Er, jenž vyjel s 1 500 vězni 16. 10. 1944 z Terezína, byl do koncentračního tábora Auschwitz dopraven bývalý brněnský židovský kantor a učitel náboženství Hirsch Bakon. Díky svým kontaktům se členy sonderkomanda se Yehuda Bacon dozvěděl o smrti svého strýce:

„Jednoho dne za mnou přišel jeden kamarád ze zvláštního komanda a ukázal mi fotku: „Yehudo, to jsem včera našel při práci!“ Měl za úkol pálit dokumenty zplynovaných lidí. A co mi ukázal, byla fotografie, na které jsem byl já. A já jsem věděl, že strýček byl tu noc poslán do plynu.“⁸⁹

87 Původně Hanuš Jan Freund, nar. 6. 6. 1930 v Českých Budějovicích jako syn zdejšího pediatra MUDr. Gustava Freunda (1896–1945). Transportem Akb, no. 297, byli MUDr. Gustav Freund, jeho manželka Erna (1898–1944) a synové Karel (1927–1945) a Hanuš Jan dne 18. 4. 1942 dopraveni z Českých Budějovic do Terezína. MUDr. Gustav Freund zde působil jako lékař, Hanuš Jan Freund byl chovancem *Heimu* č. 9 a vlivem lekcí angličtiny si změnil jméno Jan na Johnny. Transportem Dr, no. 535, z 15. prosince 1943 byla rodina Freundových přemístěna z Terezína do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. Erna Freundová zde byla zavražděna v plynové komoře, MUDr. Gustav Freund a Karel Freund byli zastřeleni během nespécifikovaného evakuačního pochodu. Johnny Freund byl převezen do koncentračního tábora Flossenbürg v Bavorsku poblíž hranice s Československem, přežil pochody smrti, osvobozen byl 24. 4. 1945 americkou armádou. Po válce žil v Praze u své tety z otcovy strany Anny a pokračoval ve středoškolském studiu. V březnu 1948 emigroval do Kanady a byl zaměstnán ve státních službách jako daňový auditor. Roku 1959 se oženil s Norou roz. Hellerovou, narozenou v Mostě, odkud její rodina emigrovala do Kanady před začátkem druhé světové války, v manželství se narodily tři dcery. Viz FREUND, John (ed.): Op. cit., s. 67–70.

88 Do sborníku *After Those Fifty Years – Memoirs of the Birkenau Boys*, Toronto, 1992, přispěli Sinai (Wolfi) Adler, Eli (Bedřich) Bachner, Yehuda Bacon, Luděk (Lou) Klačér, Pavel Bergmann, Jiří Steiner Borek, Jiří J. Diamant, Gerhard L. Durchlacher, Thomas (Tomy) Fantl, John Freund, Ota (Kočka) Fürth, Harry Goldberger, Frank (Míša) Grunwald, Ernst Hacker, Walter Hacker, Martin (Macek) Herz, Robert (Robin) Herz, Michael (Míša) Honey (pův. Honigwachs), Harry Karni (pův. Kraus), Pavel Krasky (Krajsky), Michael J. Kraus, Dov Kulka (pův. Otto Schon), Pavel Kummermann, Elimelech (Max) Lieser, Harry Osers, Jan (Hatiti) Pollak, Alech Schachter, Henry (Jindra) N. Silberstern, Bedřich (Skoba) Steiner, Jiří Steiner, Karel Stern, Jan Strebinger, Helmuth Spryzer, Karel (Honza) Winter. Holokaust přežili Führenberg, Honza (Paruka) Loewy, Ralph Popper, Jan Seelman, Jan Weiss, Pavel Werner, Ernest Gerstl, Martin Herz, Harry Laufer, Honza Kosta, Zdeněk Steiner. Holokaust nepřežili Eda Blutreich, Jiří Bruml (Brumlík), Adolf Bunzl (Bunzlík), Davidovic, Moše (Mojše) Dornitz, Harry Fink, Gusti Gutman a jeho bratr, Walter Holub, Loewi, Pauli Neumann, Rocek Rosenzweig. Ibidem, s. 211–214. Přeživší Toman Brod není v cit. sborníku zmíněn.

89 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 69.

Ve svém poválečném deníku v záznamu z 2. 11. 1945 popisuje Yehuda Bacon oblaka dýmu vycházející z komína osvětivského krematoria a vidí v nich své zplynované známé a příbuzné, jakož i své zahynuvší kamarády z Droru. Apostrofuje též přeživší:

„[...] koukni se na ten obláček, jak je pěkný, to jsou naši kluci z Droru, Boris Schück,⁹⁰ Wiki Lustik,⁹¹ Harry Blum,⁹² Ivo Beran,⁹³ Vulfi Schild.“⁹⁴ [...] Chudák, kolik krásných chvil jsem s nimi zažil v Terezíně, na L 417, na tom Droru, pamatuješ si, Mojše Dominitzi?⁹⁵ Pamatuješ si, Hatiti (Honzo Polláku),⁹⁶

-
- 90 Boris Schück (* 1929) byl deportován do Terezína z Prahy v srpnu 1942 a v září 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, nepřežil holokaust.
- 91 Patrně Viktor Lustig (* 1928), narozený v Praze, odkud byl v srpnu 1942 deportován do Terezína a v září 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, nepřežil holokaust.
- 92 Harry Blum (* 1928), byl deportován do Terezína z Prahy v srpnu 1942 a v září 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, nepřežil holokaust.
- 93 Ivo Beran (* 1930), pocházející z Přerova, byl dopraven transportem AAF, no. 139, 26. 6. 1942 z Olomouce do Terezína a transportem Dm, no. 4399, 6. 9. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, nepřežil holokaust.
- 94 Valter Schild (* 1929), byl dopraven transportem AAo, no. 140, 8. 7. 1942 z Olomouce do Terezína a transportem Dm, no. 4399, 6. 9. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, nepřežil holokaust
- 95 Snad již před první světovou válkou se vystěhovali ze Starého Samboru, města nad řekou Dněstrem, 84 km jihovýchodně od Lvova (nyní Ukrajinská republika), do Karlových Varů židovští manželé Abraham Dominitz (1883–1943/1944) a Syma roz. Dominitzová (1896–1943/1944) a otevřeli si zde restauraci. Po válce se narodili jejich tři synové – Juda (Jehuda) Leib (1926–2009), Baconem připomenutý Mojžíš (Mojše, 1928–1945) a Osias (1931–1943/1944). Zábor československého pohraničí nacistickým Německem 1. 10. 1938 přinutil Dominitzovy přesídlit do Prahy a usilovat o emigraci – do Velké Británie, Peru, a dokonce do Šanghaje, poslední destinace povolované Ústřednou pro židovské vystěhovalectví v Praze. Emigrovat do britské mandátní Palestiny se podařilo jen Judovi Leibovi Dominitzovi, jenž se zde roku 1946 oženil s Rosou rozenou Goldschlagovou, s níž měl tři děti, zemřel v Jeruzalémě roku 2009. Manželé Abraham a Syma Dominitzovi a jejich synové Mojžíš a Osias byli 3. 8. 1942 deportováni z Prahy do Terezína a odtud 18. 12. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz, kde byli manželé Dominitzovi a jejich syn Osias zavražděni, Mojžíš (Mojše) Dominitz zahynul na pochodu smrti v lednu 1945 poblíž Katovic.
- 96 Jan (Honza) Pollak (* 1929) pocházel z Prahy, v srpnu 1942 byl deportován spolu se svým otcem, matkou a provdanou sestrou do Terezína, kde jeho otec zemřel. Byl chovancem Heimů č. 5. V září 1943 byl s matkou (nepřeživší holokaust) a sestrou (jež na rozdíl od svého manžela přežila holokaust) odvezen do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, prošel koncentračními tábory Mauthausen, Melk a Günskirchen. Po válce se vrátil do Prahy, v roce 1949 složil maturitu, nato studoval scénaristiku, studium však nedokončil a po absolvování vojenské služby nastoupil roku 1956 na letiště v Praze-Ruzyni jako meteorolog. Rodinu si nezaložil, v roce 1968 emigroval do Německé spolkové republiky. Viz FREUND, John (ed.): *After those fifty years. Memoirs of the Birkenau Boys*. Toronto, 1992, s. 167–169.

Žu-žu (Jendo Grünwalde),⁹⁷ Harryku Krausi,⁹⁸ Michaeli Honigwachs, ⁹⁹ Karle

- 97 Jan Grünwald (1928–1944), starší syn gynekologa a porodníka MUDr. Kurta Grünwalda (1900–1967) a Vilmy rozené Eisensteinové (1904–1944), narozený v Olomouci, jejich mladší syn Míša (* 1932) se narodil tamtéž. Roku 1934 se rodina Grünwaldových přestěhovala do Prahy, 13. 7. 1942 byla rodina deportována do Terezína a 15. 12. 1943 do Terezínského rodinného tábora v koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. Při selekci vězňů 6. 7. 1944 byl MUDr. Kurt Grünwald přemístěn do bloku F, Míšovi se podařilo projít selekcí, zatímco jeho matka Vilma a kulhající bratr Jan byli vzápětí zavražděni v plynové komoře. Před odvozem do plynové komory stačila Vilma Grünbergová napsat a poslat manželovi a mladšímu synovi lístek na rozloučenou, jenž se dochoval, poněvadž MUDr. Kurt Grünwald přežil následující věznění v koncentračním táboře Mauthausen. Míša Grünwald nato prošel koncentračními tábory Gleiwitz, Mauthausen a Gunkirchen, po osvobození se v květnu 1945 setkal v Rakousku se svým otcem, s nímž se vrátil do Prahy. MUDr. Kurt Grünwald se podruhé oženil; v roce 1951 MUDr. K. Grünwald, jeho druhá manželka i Míša Grünwald na falešné italské pasy vycestovali z ČSR do Rakouska, odkud emigrovali do USA. MUDr. Kurt Grünwald si zde otevřel lékařskou praxi, jeho syn se změněným jménem Frank Grünwald absolvoval studium průmyslového designu na Prattově institutu v New Yorku a žije v Indianapolis, Indiana, USA.
- 98 Tomáš (Thomas, Tommy, Tomík) Fantl (1928–2001) pocházel z pražské německožidovské rodiny, jeho otec spolupracoval s americkou filmovou společností X Century Fox v Evropě. V letech 1941–1945 byl vězněn v koncentračních táborech Terezín, Auschwitz II-Birkenau a Buchenwald (poblíž města Výmaru v Durynsku), osvobozen byl na zámku Jezeří (Eisenbergu) u Litvínova, pobočky koncentračního tábora Flossenburg. V poválečných letech působil na Filmové fakultě Akademie múzických umění v Praze a jako asistent režie u filmového režiséra Jiřího Weisse. V roce 1957 emigroval do Německé spolkové republiky, kde byl zaměstnán jako lektor a dramaturg u společnosti Film-Hansa, poté byl režisérem na volné noze, režíroval hrané filmy i televizních seriály (celkem 43 titulů). Na filmářské povolání T. Fantla navázal jeho syn Jan Fantl (* 1954), filmový producent. Viz KOHN, Paul: Op. cit., s. 195–210.
- 99 Michael (Míša) Honey, původně Honigwachs (1929–2011), byl nejmladším synem z šesti synů Samuela Honigwachse (1885–1964) a Adele Tzily (Cecilie) rozené Stieglitzové (1888–1944), kteří se po ukončení 1. světové války přestěhovali z Tarnobrzegu v Polsku, kde se narodili jejich synové MUDr. Leo Leib Honigwachs (1911–1943) a Herman (Tzvi) Hirsh Honey (1914–1995), do Starého Jičína. Zde přišli na svět synové Shragga Fritz Hon (1919–1994), Mordche Max Hon (1921–1987), Emanuel Menachem Honigwachs (1825–1945) a Michael Honey. Po záboru Sudet 1. 10. 1938 se musela rodina Honigwachsových přestěhovat do Valašského Meziříčí. Zatímco Adele Tzila Honigwachsová, MUDr. Leo Leib Honigwachs a Emanuel Menachem Honigwachs byli 4. 12. 1941 deportováni do Terezína a 18. 12. 1943 do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, kde zahynuli. Samuel Honigwachs a ostatní jeho potomci holokaust přežili a po válce se vystěhovali do Londýna, kde Samuel Honigwachs zemřel, a nakonec do Izraele, přičemž si až na otce zkrátili nebo poangličtili svá příjmení. Spolu s matkou a dvěma bratry byl do Terezína a posléze do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau dopraven i Michael Honigwachs, kde pracoval v „Kleidenkammer“ (skladu oděvů a obuvi). Přežil pochody smrti do koncentračních táborů Gross-Rosen a Mauthausenu. Po válce se oženil s Evou Flachovou (1937–2001), pocházející z Moravské Ostravy, a z Československa společně emigrovali jako manželé Honeyovi. Pobývali ve Velké Británii a Kanadě a vychovali jediného syna Daniela Honeyho (* 1958). Po smrti své ženy 26. 5. 2001 se Michael Honey odstěhoval do Izraele a zde v únoru 2011 zemřel. Zasloužil se o vybudování Památníku holokaustu ve Valašském Meziříčí roku 2004 na místě synagogy, která byla roku 1950 demolována.

Langře,¹⁰⁰ Tommy Fantle,¹⁰¹ Avi Flindře,¹⁰² pamatujete si? Zbyly nám jenom pěkné vzpomínky. Kde jsou ty časy?“

Yehuda Bacon zmiňuje i další jména svých kamarádů v Terezíně a v Terezínském rodinném táboře ve vyhlazovacím koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau, o nichž však nevíme, zda náleželi k buňce Droru v *Heimu* č. 5. Jen stručnou poznámkou v záznamu z 16. února 1946 připomíná fotbalový zápas mezi mužstvy *Heimu* č. 1 – Republiky ŠKID a *Heimu* č. 5 – Droru dne 6. července 1943, v němž zvítězil Dror 2:0.¹⁰³

Neméně sugestivně jsou ztvárněny další Baconovy reminiscence utrpení v Terezínském rodinném táboře, v témže deníkovém záznamu např. příjezd táborového lékaře Josefa Mengeleho, vybírajícího si z uvězněných dětí dvojčata pro své hrůzné experimenty.¹⁰⁴

100 Karl Langer (* 1929) byl deportován do Terezína z Prahy v lednu 1943 a v prosinci téhož roku do Terezínského rodinného tábora v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau, přežil holocaust a emigroval do USA.

101 Tomáš (Thomas, Tommy, Tomík) Fantl (1928–2001) pocházel z pražské německožidovské rodiny, jeho otec spolupracoval s americkou filmovou společností X Century Fox v Evropě. V letech 1941–1945 byl vězněn v koncentračních táborech Terezín, Auschwitz II-Birkenau a Buchenwald (poblíž města Výmaru v Durynsku), osvobozen byl na zámku Jezeří (Eisenbergu) u Litvínova, pobočky koncentračního tábora Flossenburg. V poválečných letech působil na Filmové fakultě Akademie múzických umění v Praze a jako asistent režie u filmového režiséra Jiřího Weisse. V roce 1957 emigroval do Německé spolkové republiky, kde byl zaměstnán jako lektor a dramaturg u společnosti Film-Hansa, poté byl režisérem na volné noze, režíroval hrané filmy i televizních seriály (celkem 43 titulů). Na filmařské povolání T. Fantla navázal jeho syn Jan Fantl (* 1954), filmový producent. Viz KOHN, Paul.: Op. cit., s. 195–210.

102 O Avim (Avielu) Flinderovi chybí informace. V Terezíně byli vězněni a v koncentračním táboře Auschwitz II-Birkenau zahynuli Erich Flinder (* 1930), pocházející z Moravské Ostravy a do Terezína deportovaný 5. 7. 1943 z Prahy, a Jiří Flinder (* 1930), deportovaný téhož dne do Terezína rovněž z Prahy.

103 Každý pokoj (Heim) v bloku L 417 měl svoje fotbalové družstvo, tedy i pokoj č. 5 – Dror. Zvláště velký ohlas měl zápas 6. 7. 1943, v němž se o vítězství v dětské fotbalové lize střetly domov č. 1 – Škid a domov č. 5 – Dror; zápas se odehrával za prudkého deště a zvítězil v něm Dror 2:0. Viz Vedem, č. 31, 17. července 1943, s. 200–205

104 MUDr. Josef Mengele (1911–1987), narozený v Günzburgu v Bavorsku, vstoupil roku 1939 do SS, byl zraněn na východní frontě a jako neschopný služby v poli se 24. 5. 1943 stal vedoucím lékařem v úseku BIle (tzv. Cikánský tábor) koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. V srpnu 1944 byl tento táborový úsek zlikvidován a všichni vězňové zplynováni, Mengele se nato stal hlavním lékařem tábora v Birkenau. Během selekcí poslal přes 400 tisíc vězňů do plynových komor, na vězňích uskutečňoval morbidní a sadistické experimenty. V zájmu populačního přírůstku Němců hledal možnosti, jak navýšit porodity dvojčat či vícčat. Většina dvojčat, které si Mengele vybíral v Birkenau pro svoje experimenty, byly židovské a romské děti, z 1 500 případů přežilo kolem 100. Po válce žil pod cizím jménem v Bavorsku, v roce 1949 uprchl do Argentiny a žil skrytě v Jižní Americe, naposledy v Brazílii. Zemřel na infarkt či křeč při plavání v moři u města Bertioiga, identifikace jeho tělesných pozůstatků se v roce 1992 uskutečnila pomocí testů DNA.

„Klid před bouří. Dnes je nachlup šest měsíců, co jsme přijeli: apel. Mengele přijel. Dej pokoj, vždyť šel jenom pro dvojčata! Před lágrem stojí auto. Ticho, ticho!!!“

K objektivizující naraci přechází Bacon např. v deníkovém záznamu z 1. srpna 1945, kdy mu oběd ve Štířině asociuje obědy u rodinného stolu v Moravské Ostravě, nato u provizorního stolu v Terezíně a konečně „na tak zvaných kamnech“¹⁰⁵ v Terezínském rodinném táboře koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau.

Diference mezi deníkovým záznamem mladistvého Yehudy Bacona z 25. 1. 1946 (A) a Baconovou pozdější relací na shodné téma (B) jsou zvláště zřetelné u charakteristiky Kalmana Furmana:

(A) „*Ted' se budu snažit se chovat tak, jak mě to učil „můj“ ze „sonderkomanda“ v Birkenau. Jedná se o Kalmína Fuhrmana, 80 810, který přišel s transportem z Grodna/Grodno/Harodnja (bydlištěm v Lunně na Němenu).*“¹⁰⁶

105 V sekci Terezínského rodinného tábora se na ploše 600 × 130 m nacházelo 32 montovaných dřevěných baráků o rozměrech 40,76 × 9,56 × 2,56 m, šest baráků s umývárny a latrínami a u brány do sekce dvě kuchyňské budovy. Bloky byly původně zhotoveny jako „stáje určené pro Rommelovu africkou armádu, bez oken, s větracími otvory pod střechou, rozdělené trámy na devět kójí bez přepážek po obou stranách komína metr vysokého a 60 cm širokého, který vedl podél celého bloku a sloužil především jako stupínek a jeviště.“ *Ruth Bondyová: Dětský blok v Rodinném táboře* (online), dostupné z [www: https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/detsky-blok-v-rodinnem-tabore/](https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/detsky-blok-v-rodinnem-tabore/), vyhledáno 24. 2. 2021.

106 Kalmin Fuhrman, spr. Kalman Furman (1919–1944) pocházel z městečka Lunna, jež se nachází 40 km jihovýchodně od města Grodna ležícího na řece Němenu, nyní v Bělorusku. V letech 1921–1939 se Lunna nacházela na území Polska, poté Sovětského svazu. Po přepadení Sovětského svazu nacistickým Německem a obsazení západních sovětských teritorií zřídili Němci v červenci 1941 v Lunně židovské ghetto. Dne 2. 11. 1941 byli Židé z tohoto ghetta deportováni do tranzitního tábora Kilasina poblíž Grodna a 5. 12. 1942 byli transportováni po železnici do koncentračního tábora Auschwitz I a Auschwitz II-Birkenau, kam dorazili 8. prosince. Celkem 1 549 Židů z Lunny bylo zavražděno vzápětí po příjezdu, ze zbývajících 120 bylo vybráno 80 fyzicky zdatných mužů, kteří byli umístěni v bloku 2 a zařazeni do sonderkomand krematorií II a IV. Jsou z nich jmenovitě známi Zalman Gradowski, Yosef Derewianski, David Goland, Moshe Chernyawski, Shneur-Zalman Friedman, Eliezer Welbel, Eliezer Eisenshmidt, Berl Becker, Nissel Lewin, Aizik Nowik, Aron Leibowicz, Tewel Gisser, Abel (Aba) Suchowlanski, Zalman Rochkin, jeho bratr Chaim Rochkin, Heshl (Yehoshua) Furman a jeho bratranec Kalman Furman (Heshl Furman a Chaim Rochkin zemřeli krátce po zařazení do sonderkomanda). V krematoriu IV pracovali Eliezer Welbel, Eliezer Eisenshmidt, Berl Becker, Nissel Lewin, Aizik Nowik, Aron Leibowicz, Tewel Gisser, Aba Suchowlanski (švagr Nissela Lewina), Zalman Rochkin a Kalman Furman. Vzpory sonderkomand se Zalman Rochkin a Kalman Furman z Lunny nezúčastnili, protože je esesáci zavraždili před 7. 10. 1944. O Kalmanu Furmanovi viz BACON, Jehuda – LÜTZ, Manfred: *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat. Život po Osvětími*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 68; FRIEDLER, Eric – SIEBERTOVÁ, Barbara – KILLAN, Andreas: *Svědkové z továrny na smrt*. Praha: Rybka Publishers, 2007, s. 326.

Byl to čtyřiaadvacetiletý kluk, který věděl, že je tímto odsouzen na smrt. Na jeho „Buxe“¹⁰⁷ s jeho spolupracovníky jsem zažil asi největší dobrodružství v mém bohatém životě bídy a utrpení. Inteligentnější kluk, který se pokusil o sebevraždu oběšením, když byl přidělen do sonderkomanda. Co on mi vykládal o krematoriích, o lidech, jak se chovají před smrtí! Totiž on je držel, když byli jednotlivě zastřeleni a díval se jim do očí: „Zak, Zak, Harán mit der Stelke“!¹⁰⁸ On mě učil. Velice mnoho mě naučil za těch pět měsíců, co jsme byli pohromadě. Byl inteligentnější, levě orientován. Co mi navykládal o SSSR, o ruských filmech! O ruských moderních písničkách, které znějí jak jidiš! Co on mi toho navykládal! Při sobě měl dnem i nocí jednu „Jung Paul“ dýku.¹⁰⁹ On byl můj živitel, můj otec v lágru. A přece byl pohlavně úplně nezávadný v přirovnání k ostatním homosexuálním.“ (B) „Jeden člen komanda se jmenoval Kalmim Fuhrmann, pocházel z Haliče, dodnes si pamatuju jeho číslo: 80 810. Číslo byla vězňům vytetována hned po příjezdu. Kdo nedostal číslo, šel buď rovnou do plynu, nebo byl okamžitě poslán dál. A ten Fuhrmann mi vyprávěl, že hned na začátku musel spálit své vlastní rodiče a sourozence, kteří byli právě zplynováni. To bylo pro něho strašné, a proto se pokusil oběsit. Jenže ho včas odřízli. A protože byl citlivější než ostatní, dali mu jinou práci, stal se z něho krejčí. A od něho jsem se postupně všechno dozvěděl.

Co přesně vyprávěl?

Měl ještě jinou práci. V Osvětimi se také střílelo. To musel držet lidi pevně za uši, aby sebou necukli, když je stříleli do týla. A vyprávěl mi, jak se přitom choval Jakob Edelstein, jeho žena a jeho syn, můj nejlepší kamarád,¹¹⁰ což mě velice zajímalo. A řekl, že to byli moc jemní intelektuálové, neprojevíli prý žádný odpor, naopak byli zcela uvolnění.“¹¹¹

O vzpouře sonderkomanda 7. 10. 1944 se Yehuda Bacon zmiňuje ve svém deníku v souvislosti s požárem krematoria č. IV („Hruza, 3 hoří!“).¹¹²

107 Palanda, z jidiš: „טעב דייר עטסופ – puste reydt bet“.

108 Zkomoleně německy, spr. „Zack! Zack! Heran mit den Stöcken!“ – „Šup, šup! Sem s tyčemi!“ – Tyče používali členové sonderkomand k vytahování mrtvol z plynových komor.

109 Německá důstojnická dýka, navržená Paulem Casbergem a zavedená do Wehrmachtu v roce 1935.

110 Arje Edelstein (1931–1944), syn Jacoba Edelsteina (1903–1944), vedoucího představitele Židovské rady v Terezíně.

111 BACON, Jehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 68.

112 Krematorium č. IV, vypálené při vzpouře sonderkomanda 7. 10. 1944, Yehudou Baconem označované číslicí 3.

Ke zvláště působivým pasážím deníku, dokládajícím Baconovo vpravdě malířské vidění, náleží tento lyrický a současně drastický popis koncentračního tábora viděného se střechy bloku č. 31:

„Krásný pohled, ty vyřízené bloky, ty od bloků komíny! Je to krásné, dokonce ty komíny od krematoria, jak pěkně sedí ta červená barva ve tmavém zeleném lese mezi těmi jehličnatými stromy! A ten kouř je šedý nebo hnědý, druhá várka, včera přišel holandský transport.¹¹³ Modrá obloha s bílými mráčky, šedý kouř, červený komín krematoria, tmavozelený les, světlá zelená tráva. Teď ty ploty drátěné, špinavá zelená a dřevo, žlutavá barva baráků koňských,¹¹⁴ na těch barácích po dvou komínech a mezi těmi baráky takové světlé, barva popelu, takové pískové, popelavé uličky. V jednom táboře jsou slunečnice, je to krásný pohled. V dále úplně slabě modře se vidí Beskydy.¹¹⁵ Na jedné straně je rampa, ten ruch na nádraží, lidé jdou do plynových komor, ale mě to dnes nevadí, je krásný den. Vždyť za 17 dní tudy také vykouřím. Nalevo je vidět rovina, je to pásmo mezi Aušwitz a Birkenau, celkem trochu zelená barva, vzadu je Buna,¹¹⁶ komíny (továrenské) a pak plno balonů protiletadlových. Mám zvláštní pocit, dívám se kolem sebe, točím se, rozhlížím. Bože, vždyť to tady je tak krásné! Sluníčko tak pěkně hřeje, tam někde hraje kapela (BIId¹¹⁷),

- 113 Nizozemští Židé byli do nacistických koncentračních táborů dopravováni přes tranzitní tábor Westerbork, nacházející se asi deset kilometrů severně od stejnojmenné obce v nizozemské provincii Drenthe. Prošlo jím 107 tisíc zejména nizozemských Židů, konce války se dočkalo asi pět tisíc z nich. První transport z Westerborku do koncentračního tábora Auschwitz byl vypraven 15. 7. 1942, následovalo 64 transportů, další tři transporty byly vypraveny odjinud. Do tábora Auschwitz a Auschwitz II-Birkenau dorazilo celkem 57 000 osob z Nizozemí, z nichž bylo bezprostředně zplynováno 38 000, zbývajících 19 000 byli nejprve zaregistrováni jako vězni, 900 z nich přežilo holokaust.
- 114 Prefabrikovaných dřevěných staveb – polních koňských stájí bylo do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau dodáno a zde bylo postaveno celkem 253, v každé stavbě mohlo být ubytováno na 400 vězňů.
- 115 Slezské Beskydy (pol. Beskid Śląski, něm. Schlesischen Beskiden), někdy též Těšínské Beskydy – horské pásmo ve Vnějších Západních Karpatech. Rozkládají se na území Polské republiky a České republiky, většina území Slezských Beskyd náleží polské straně.
- 116 Buna (též Buna Werke, Monowitz Buna-Werke) byla továrna určená k výrobě syntetického kaučuku a kapalných paliv, budovaná od roku 1940. Pro zajištění nucených prací v této továrně byl zřízen pracovní koncentrační tábor Monowitz-Buna, též KZ Auschwitz III, jeden ze tří hlavních táborů osvětlimského komplexu. Nazýval se podle vesnice Monowice (německy Monowitz) na jihovýchodním okraji koncentračního tábora Auschwitz III. Zahynulo zde na 10 000 vězňů, převážně Židů, buď popravených během výstavby továrny, nebo odeslaných jako již práce neschopných do Birkenau a zde zplynovaných, popřípadě usmrcených fenolovou injekcí v nemocnici v Buně.
- 117 V úseku BIId koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau se nacházel mužský tábor.

*vždyť to není ani K. Zet!*¹¹⁸ *Svrchu se dívat na tu nádheru! Srdce se mi chvěje. Takový úžasný pocit!*¹¹⁹

Likvidace osvětimských koncentračních táborů motivovaná postupem Rudé armády do nitra území okupovaných III. říší postihla Yehudu Bacona jeho zařazením dne 18. 1. 1945 do „pochodu smrti“ směřujícím do koncentračního tábora Blechhammer (na terénu obce Ślawiecice, nyní část města Kiędzierzyn-Koźle v Polsku), vzdáleného od Osvětimi téměř 100 km. Odtud byla skupina vězňů, v níž se nalézal i Bacon, evakuována vlakem na otevřených vagonech a v „dobyččácích“ přes území protektorátu Čechy a Morava do koncentračního tábora Mauthausen. Koncem dubna 1945 přežil Yehuda Bacon další „pochod smrti“ v délce asi 50 km do koncentračního tábora Guns kirchen, kde byl 5. 5. 1945 osvobozen americkou armádou.¹¹⁹

Tyto peripetie posledních válečných měsíců se v Baconových denících takřka nereflktují. Díky Baconově rozhovoru s Manfredem Lützem, adekvátním pasáží deníku Wolfiho (Sinaje) Adlera a vzpomínkám Stanleyho Leepera, z Toleda v Ohio, původem Žida, bývalého příslušníka americké 71. pěší víme, že se Bacon a Adler vydali vzápětí po příjezdu jednotky americké armády do koncentračního tábora Guns kirchen západním směrem s úmyslem dostat se do Švýcarska. O několik krajíců chleba, jež se jim podařilo na cestu zaopatřit, je záhy obrala „skupina bývalých válečných zajatců, pravděpodobně Ukrajinců“,¹²⁰ ale zanedlouho narazili na další americké oddíly. Adler hovořil trochu anglicky, takže mohl vojákům objasnit, kdo jsou a odkud přicházejí.

*„Měli jsme štěstí že první z nich byl Žid, a my jsme se ho zeptali: „Have you a bread?“ Ale žádný chléb neměli, protože kuchyně dorazila až za dva dny, takže nám dali jen malou konzervu a pár sušenek. A my si pomysleli: Co to je pro vyhladovělé lidi, taková malá konzerva! V konzervě byl sýr, ale já nemohl polknout ani sousto – našťástí! Sušenky nám nepřivodily žádné zdravotní obtíže.“*¹²¹

118 Zkratka něm. kompozita „Konzentrationslager“ – koncentrační tábor.

119 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 81–86. Zevrubně popsal hrůzné poměry v koncentračních táborech Melk, Mauthausen a Guns kirchen ve svém deníku Michal Kraus (1930–2017): KRAUS, M. – ČTVRTEČKOVÁ, A. (eds): Op. cit. s. 49–69.

120 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 80–87; Adler, Wolfgang Sinai: *V údolí smrti*, Dobrá Voda 2004, s. 99–106; *My Uncle's War Story (article by Mark R. Leeper)* (online), dostupné z www.fanac.org/fanzines/MT_Void/MT_Void-2206.html, vyhledáno 21. 1. 2021.

121 BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: Op. cit., s. 88. Wolfgang (Sinaj) Adler líčí toto setkání poněkud odlišně (*V údolí smrti*, s. 101): „Dostali jsme od nich spoustu jídla, ale dali jsme přednost kousku čokolády a sušenkám. Trochu jídla jsme si vzali s sebou na cestu.“

Yehuda Bacon ztotožňuje tohoto amerického vojáka se Stanleyem Leeperem, ale Wolfgang (Sinaj) Adler sděluje, že si po tomto setkání opatřili v opuštěném vlaku německé armády německé uniformy a jídlo. Místní sedlák jim odepřel ubytování a odvezl je do nedalekého města Lambachu. To už se u Bacona, vážícího pouhých 34 kg, začaly projevovat příznaky infekce skvrnitým tyfem, a tak Adler objevil mezi zdejšími americkými vojáky Žida Stanleyho Leepera, jenž se postaral o jejich ubytování, a protože skvrnitý tyfus postihl též Adlera, dopravil je oba do zemské nemocnice ve Steyru. Vybavil nato Adlera anglickým doporučujícím dopisem tohoto znění:

„Všem zainteresovaným: Tento chlapec se jmenuje Wolfgang Adler. Je to osvobozený židovský chlapec z krematoria v Birkenau, kde byly spáleny tisíce německých vězňů, Tento chlapec byl svědkem spálení svého otce a matky. Jeho otec byl zbožným rabínem v Praze, rodišti tohoto chlapce. Prosím, najděte mu místo k odpočinku, aby mohl nabýt dostatek síly k odcestování do Prahy. Mohlo by Vás udivit, jak přišel k dobrému oblečení. Dohlédl jsem na to, aby získal nějaké dobré oblečení. Nemá jinou identifikaci nežli tetování na paži, což bylo číslo otrocka, které mu dali Němci. Prosím, chovejte se k němu laskavě a za svou laskavost budete odměněni, jako pomoc Vám bude poskytnuto Boží požehnání.

S pozdravem

Pfc. Stanley E. Leeper, 607. F. A. Bn APO # 560P. S. Bude pravděpodobně mít s sebou dalšího chlapce, Judahu Bakona, také z Prahy. (Na pravém okraji listu se nachází další poznámka) UNRRA – Postarejte se o tohoto chlapíka. G. S. O.“¹²²

Po jednom měsíci stráveném v zemské nemocnici ve Steyru se zdravotní stav obou chlapců zlepšil natolik, že se rozhodli vyhnout se utečeneckému táboru a vydat se do Vídně; prací v selské usedlosti poblíž Vídně si vydělali finanční prostředky, jež jim umožnily odcestovat do Vídně vlakem a zde vyhledat Československý ústřední výbor (komitét) ve Vídni, jenž vydával prozatímní průkazy k reemigraci do ČSR.¹²³ Bylo

122 *My Uncle's War Story (article by Mark R. Leeper)* (online), dostupné z [www: https://fanac.org/fanzines/MT_Void/MT_Void-2206.html](https://fanac.org/fanzines/MT_Void/MT_Void-2206.html), vyhledáno 21. 1. 2021. – Pfc.: Private first class, vojenská hodnost odpovídající svobodníkovi nebo desátníkovi. – 607. F. A. Bn APO # 560: 607. rota polního dělostřelectva, číslo polní pošty 560. – UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu), mezinárodní organizace organizující pomoc obětem druhé světové války. G. S. O.: patrně German Service Organisation, k níž po ukončení druhé světové války náleželi všichni civilní zaměstnanci britských okupačních úřadů. – Faksimile doporučujícího listu reprodukuje Wolfgang (Sinaj) Adler v Op. cit., s. 103, jenž se se Stanleyem E. Leeperem setkal během své návštěvy USA v roce 1966. Ibidem, s. 103–104.

123 Podle Wolfganga (Sinaje) Adlera, Op. cit., s. 106, se oba chlapci léčili v zemské nemocnici ve Steyru přibližně měsíc, podle Yehudy Bacona, Op. cit., s. 90, asi čtrnáct dní, ale na přihlašovacím lístku *Akce*

jim sděleno, že musejí vyčkat příjezdu autobusu dopravujícího repatrianty do Prahy, a využili proto pohostinství české rodiny Folejtarovy.

Do Prahy Wolfgang a Yehuda dorazili 25. 6. 1945, prostřednictvím zdejší židovské obce a Miličova domu v Praze-Žižkově, zařízení pro mimoškolní výchovu dětí, byli 27. 6. 1945 přijati do ozdravovny v Olešovicích a posléze přemístěni do ozdravovny ve Štíříně, kde Yehuda Bacon setrval do 28. 3. 1946.

Svůj deník, nazvaný *Rozházený (Rozházené myšlenky)*, začal Yehuda Bacon psát o měsíc později, 23. 7. 1945. Je příznačný dvěma liniemi narace, vzájemně se proplétajícími – první narativní linie rekonstruuje události, jež se v pisatelově životě odehrály během holokaustu, zatímco druhá narativní linie zaznamenává pisatelovy prožitky zcela nedávné, za jeho pobytu na zámku Štíříně v rámci *Akce zámky*. První narativní linii jsme se věnovali výše. Druhá narativní linie začíná až zápisem z 5. 8. 1945 – úvahou podnícenou předchozí diskusí ve vzdělávacím kroužku o náboženství a víře, a následující obsáhlý zápis referuje o Baconových kontaktech s jeho vrstevnicemi v zámku Olešovicích. V dalších sděleních na toto téma je zřejmá Baconova rezervovanost vůči jeho přítelkyním a jeho sebekontrola, diktovaná obavami z přistižení – neodpustí si nicméně pubertální holedbání:

„7. února 1946

Kdybych chtěl, tak bych už dneska „pjerdolil“,¹²⁴ ale já ještě mám čas. Tak daleko to ještě nikdy nebylo. Už jsem ležel na ní, jenom se vysvléct a je. Jsem zvědav, co z toho bude. Dnes jsem z onoho života nejmíc prožil, vydráždil jsem ji tak, že jenom „achichovala“, byla to loutka, s kterou by mohl vše udělat, stačilo jí zdvihnout sukně, to blbě na tom bylo, že nikdo z nás nechtěl začít, to byla psina! Ale neměl bych z toho pravý požitek, jelikož jsme byli oblečení a ne bylo to nebezpečné se svlíct. Judo, Judo, kam jsi se to přivedl??? Vydráždil jsem ji šíleně, ona už byla úplně vedle, vzdychala, jej, to já umím. Nějak mi není dobře.“

Daleko více úsilí nežli milostným pletkám věnuje Yehuda Bacon svému vzdělávání. Je si vědom svého výtvarného talentu, ale na rozdíl od Terezína není ve Štíříně žádná významná malířská osobnost, jež by Baconův kreslířský a malířský projev kultivovala.

zámky z 25. 6. 1945 Bacon sděluje: „*Ve Steyru měsíc v nemocnici se skvrnitým tyfem*“ (LAJSKOVÁ, Lenka a kol.: Op. cit., s. 25). O pobytu v utečeneckém táboře se zmiňuje pouze Adler, jenž naproti tomu nic neuvádí na rozdíl od Bacona o práci v zemědělské usedlosti poblíž Vídně. Během jednoho z pobytů v Evropě se Yehuda Bacon pokusil zmíněnou řadovou sestru vyhledat, neboť potřeboval osvědčení, že prodělal skvrnitý tyfus, ale našel už jen její hrob – viz *Fragen an Jehuda Bacon (ungekürztes Interview)* (online), dostupné z [www: https://dienste-in-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Jehuda-Bacon-Interview.pdf](https://dienste-in-israel.de/wp-content/uploads/2019/09/Jehuda-Bacon-Interview.pdf), vyhledáno 4. 3. 2021.

124 Spr. polsky „pierdolil“ – „píchal“ (vulgárně „souložil“).

Teprve 13. 12. 1945 navštívil Bacon na doporučení svého štiřinského vychovatele Hanse Günthera Adlera (1910–1988) malíře a profesora Akademie výtvarných umění v Praze Willyho Novaka (1886–1977) a stal se jeho privátním studentem. Některé kresby a malby, jež Yehuda Bacon zhotovil ve Štiříně, se dochovaly – je to zejména obraz *Člověku, který mi vrátil víru – Přem. Pitter (kvaš, křída a tužka)*, datovaný rokem 1945,¹²⁵ (online), dostupné z [www: https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/art-liberation/bacon.asp](https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/art-liberation/bacon.asp), vyhledáno 5. 3. 2021. Yehuda Bacon před transportem do Terezína (akvarel, inkoust),¹²⁶ a křídový portrét jeho otce v kouři vycházejícího z komína krematoria.¹²⁷ Právě z nedostatečného vzdělání a pocitů osamělosti pramení návaly deprese, jež Bacona ve Štiříně dohánějí až k myšlenkám na sebevraždu, jak dokládá několik deníkových záznamů, současně ale v záznamu z 6. 12. 1945 je si jist, že by nedokázal si sáhnout na život:

„Já ještě musím dáti pozor na moje zdraví. Ačkoliv jsem přesvědčen, že nervy už mi nezkrachnou, tak přesto musím dát pozor. Někdo by snad řekl, že ty nápady na sebevraždu (ale ty bych beztak nikdy nesvedl) jsou ještě nějakou známkou, myslím však, že jsou to jenom duševní deprese.“

Pro každodenní život Pitterových chovanců během *Akce zámky* poskytují Baconovy deníky jen omezené informace. Bacon zaznamenává svou účast na výletech či podvečerních besedách, jež ho nenaplňovaly vždy nadšením (např. zápis ze 17. 10. 1945), netají svou pochopitelnou nechuť vůči německému personálu bývalých majitelů zámeckých objektů (zápis z 23. 11. 1945). Ani docházka do měšťanské školy ve Velkých Popovicích, vzdálených od Štiřína 3,4 km, počínaje 3. 9. 1945 a konče 13. 1. 1946, mu nebyla vždy po chuti. Bezpochyby překvapivá je skutečnost, že jeden z chovanců, Tomáš Audy, okradl tři chovance včetně Yehudy Bacona, ze Štiřína utekl a byl dopaden v Plzni (zápis ze 17. 10. 1945).

Baconovy záznamy z pobytu ve Štiříně doplňují heslovité údaje o jeho dvojměsíčním zájezdu na Slovensko do Nitry 2. 9. a 30. 12. 1945 až 1. 1. 1946 za Baconovým bohužel blíže neznámým strýcem Arnoldem. „O něm bych mohl napsat už celý román. Až jednou něco takového napíšeš, tak určitě budou dvě kapitoly pro něho,“ sděluje Bacon v záznamu z 21. 1. 1946.

Až v Jeruzalémě 2. 2. 1947 se Yehuda Bacon vrátil ke svému zájezdu do rodné Moravské Ostravy 3. 2. 1946, zřejmě bezprostředně z Nitry společně s výše uvedeným

125 The Anguish of Liberation as Reflected in Art 1945–1947

126 Interview with Yehuda Bacon, Holocaust Survivor and Artist (online), dostupné z [www: https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html](https://www.yadvashem.org/articles/interviews/yehuda-bacon.html), vyhledáno 5. 3. 2021.

127 Teaching about Auschwitz through Art (online), <https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/learning-environment/teaching-auschwitz-art.html>, vyhledáno 5. 3. 2021.

strýcem Arnoldem, s nímž se posléze „slušně (?) rozhádal“. Setkal se zde se svými osvětivskými spoluvězni, Maxem Lieserem a Harrym Goldbergerem, s nímž a se strýcem Arnoldem navštívil večerní představení cirkusu Henry.¹²⁸ Sugestivně pak líčí pochmurnou cestu pěšky, neboť tramvaje nejezdily, noční Moravskou Ostravou a nocleh v jednom z baráků repatriační stanice: „[...] bylo to příšerné. Vše ještě vím, psal jsem o tom v deníku z cesty do Palestiny. Sám v Ostravě, v Ostravě po válce, nikdo si to nemůže představit, ledaže jen ten, kdo to sám zažil.“

O tom, že se Yehudovi splní jeho sen studovat malířství, ho ujistil sám ministr školství a osvěty Vlády Národní fronty (6. 11. 1945 – 2. 7. 1946) Zdeněk Nejedlý.¹²⁹ V březnu 1946 obdržel Yehuda Bacon povolení britské mandátní vlády k emigraci do Palestiny, 28. 3. 1946 v Praze mu vystavil Přemysl Pitter, „ředitel dětských domovů ministerstva ochrany práce a sociální péče“, v češtině a angličtině toto „Vysvědčení“:

„Potvrzuji, že Jiří Bacon, nar. 28. 7. 1929 v Moravské Ostravě, byl přijat do ozdravovny v zámku Štířín dne 27. 6. 1945, aby se zotavil po 2½letém věznění v Německu. Po zotavení věnoval se dobrovolně a s chutí domácím pracím, později i těžším pracím v zahradě a v zemědělství, nakonec pak i v naší kanceláři. Projevil přitom takovou píli a svědomitost, že mám za povinnost vydati mu nejlepší vysvědčení. Jeho ochotná a radostná práce ve prospěch celku si zasluhuje zvláštního ocenění.“¹³⁰

Se skupinou židovské mládeže Yehuda Bacon nato odcestoval vlakem přes Švýcarsko do Paříže, odtud do Marseille a lodí do britské mandátní Palestiny. Zážitky z této cesty Bacon zaznamenal v dalším svazku svého deníku, jehož vydání tiskem by mělo následovat po naší edici. Jestliže anglický překlad prvních dvou svazků Baconových poválečných deníků zpřístupnil tento významný ego-dokument širokému okruhu

128 Cirkus Henry, založený v roce 1857, se stal předobrazem cirkusu v románu Eduarda Basse *Cirkus Humberto* z roku 1941. V srpnu 1945 si majitelé cirkusu Henry, bratři Jan a Vilém Fialové, pronajali od města Ostravy pozemek na křižení ulic Místecké a 28. října, načež zde byl vybudován dřevěný stan o průměru 43 m a výšce 13 m s kapacitou 2 200 diváků, jakož i tři budovy zvěřince, sloužící jako zimoviště pro cca 300 zvířat a ubytovna. První představení cirkusu Henry se zde uskutečnilo 16. listopadu 1945, hrávalo se pak denně. V roce 1951 byl cirkus Henry znárodněn a přezván na cirkus Humberto, v dubnu 1960 byly objekty stálého cirkusu v Ostravě, nesoucího název Beskyd, demolovány. Viz BROULÍK, P.: *Když Ostravou kráčeli sloni a lvi* (online), dostupné z [www: https://www.patriotmagazin.cz/kdyz-ostravou-kraceli-sloni-a-lvi-pred-60-lety-zanikl-staly-cirkus-beskyd](https://www.patriotmagazin.cz/kdyz-ostravou-kraceli-sloni-a-lvi-pred-60-lety-zanikl-staly-cirkus-beskyd), vyhledáno 2. 5. 2021.

129 „A pak jednoho dne přišel tehdejší ministr kultury a Pitter mu všechno ukázal a řekl: ‚Jehuda má výtvarné nadání.‘ A ministr pronesl: ‚Tak může zdarma studovat na Akademii.‘ Chtěl jsem se především okamžitě učit, chtěl jsem jen studovat, nic jiného pro mne nebylo důležité. A právě proto byl tento slib tak nádherný.“ BACON, J. – LÜTZ, M.: Op. cit., s. 92.

130 Cit. podle LAJSKOVÁ, Lenka a kol.: Op. cit., s. 28.

zájemců o historii holokaustu, naše vydání českých originálů těchto deníků, opatřené zevrubným komentářem, je určeno zájemcům o českou a evropskou historii 20. století. Významným heuristickým zdrojem pro tuto historii je rozsáhlá digitalizovaná sbírka vzpomínek přímých účastníků válečných a poválečných dějin, jejichž svědectví jsou součástí rozsáhlého projektu *Paměť národa*. Tento projekt otevírá možnosti studia hlavně mladým generacím, pro něž může být zdrojem poučení, jak bylo možné přežít nacistické „továrny na smrt“, najít si své místo v nové skutečnosti.

Baconovy deníkové záznamy pokračují i po roce 1946 a chronologicky zachycují jeho další životní osudy. Obsahují nejen záznamy z posledních dnů Baconova pobytu ve Štíříně, ale zachycují také jeho „cestu do Palestiny“, tedy dobu, kdy již pobýval mimo české území. Díky této emigraci našli také čeští a slovenští Židé vytoužený nový domov.

Literatura

- ADLER, Hans Günther: *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství*. Brno: Barrister & Principal, 2006.
- ADLER, Sinaj Wolfgang: *V údolí smrti – Kronika přežití mladého muže*. Zavlekov: AgAkcent 2004.
- BACON, Yehuda – LÜTZ, Manfred: *Dokud žijeme, musíme se rozhodovat. Život po Osvětimi*. Přeložil Tomáš Dimter. Praha: Mladá fronta, 2017.
- BACON, Yehuda: *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor, Volume 1 – July 23, 1945–February 17, 1946*. Edited by Sharon Kangisser Cohen & Dorota Julia Nowak. Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2019.
- BARÁNEK, Daniel: *Židé na Ostravsku: dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská náboženská obec, 2017.
- BOŘKOVCOVÁ, Hana: *Píšu a sešit mi leží na kolenou. Deníky 1940–1946*. Praha: Plus, 2011.
- BRENNER-WONSCHICKOVÁ, Hannelore: *Děvčata z pokoje 28. Přátelství, naděje a přežití v Terezíně*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2011.
- BROD, Toman: *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*. Praha: Academia, 2007.
- DRDA, Adam: *Zvláštní zacházení. Rodinný tábor terezínských Židů v Auschwitz II-Birkenau*. Praha: Revolver Revue, 2014.
- FALL, Susanne: *Terezín, ráj mezi lágry*. Praha: Revolver Revue, 2015.
- FREUND, John (ed.): *After those fifty years. Memoirs of the Birkenau Boys*. Toronto, ON, Canada: John Freund, 1992.

- FRIEDLER, Eric – SIEBERTOVÁ, Barbara – Killian, Andreas: *Svědkové z továrny na smrt. Historie a svědectví židovského sonderkomanda z Osvětimi*. Praha: Rybka, 2007.
- GEID, Lenka: *Vychovatelé v terezínském ghettu. Disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, 2017.
- GRACOVÁ, Blažena – PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace*. In: Nisko 1939/1994. Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 234–257.
- GRUENBAUM, Michael – HASAK-LÖWY, Todd: *Někde ještě svítí slunce: dětství ve stínu holokaustu*. Praha: P3K, 2017.
- HES, M: *Čekání na smrt: rodinný tábor českých Židů v Osvětimi*. Praha: Epoque, 2012. *Childrens' Diaries during the Holocaust* (online): <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/childrens-diaries-during-the-holocaust>, vyhledáno 15. 12. 2020.
- KOHN, Pavel: *Zámky naděje. Děti Přemysla Pittra vzpomínají*. Chomutov: Luboš Marek, 2011.
- KOSATÍK, Pavel: *Sám proti zlu. Život Přemysla Pittra*. Praha – Litomyšl, Paseka, 2009.
- KRAUS, Michal – ČTVRTEČKOVÁ, Alena (eds): *Deník 1942–1945. Zápisky patnáctiletého Míši Krause, který přežil holocaust*. Kroměříž: Kvartus Media – Náchod, Regionální muzeum Náchod, 2012.
- KRAUSOVÁ, Dita: *Odložený život: skutečný příběh osvětimské knihovnice*. Praha: Ikar, 2018.
- KULKA, Erich – KRAUS, Ota: *Továrna na smrt*. Praha: Čin, 1946.
- LAJSKOVÁ, Lenka a kol.: *Jsem Jehuda Bacon. Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu*. Praha: Národní pedagogické muzeum, 2017.
- LAWSON, David – SALOMONVIČOVÁ, Libuše – ŠÚSTKOVÁ, Hana: *Ostrava and its Jews: 'Now No-One Sings You Lullabies'*. Elstree: Hertfordshire Vallentine Mitchell & Co Ltd, 2018.
- LAWSON, David – SALOMONVIČOVÁ, Libuše: *Ostrava and its Jews, Volume II, Family Albums*. Elstree: Hertfordshire, 2020. Vallentine Mitchell & Co Ltd. 2020
- LEVY, Ester Vivien: *Legacies, Lies and Lullabies: The World of a Second Generation Holocaust Survivor*. Sarasota, Florida USA: First Edition Design Publishing, 2013.
- MAKAROVA, Elena: *Pevnost nad propastí. Já, děcko bloudící? Děti a učitelé v terezínském ghettu 1941–1945*. Praha: Bergman, 1909.
- MAKAROVÁ, Jelena: *Friedl*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.
- MÜLLER, Filip: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení. Tři roky v osvětimských krematoriích a plynových komorách*. Praha: Nakladatelství Rybka Publisher, 2018.
- ONDŘICHOVÁ, Lucie: *Příběh Fredyho Hirsche*. Praha: Sefer, 2001.
- OTISK, Marek (ed.): *Město v nás. Příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004.

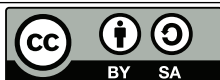
- PAŘÍK, Arno: *Oživování paměti. Výstava Yehudy Bacona v pražském Českém centru*. Roš chodeš, věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku, roč. 73, říjen 2011, s. 12–13.
- PITTER, Přemysl – FIERZOVÁ Olga: *Nad vřavou nenávisti. Vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*. Praha: Kalich, 1996.
- POLÁK, Erik: *Tři kapitoly*. Praha 1988. Praha: Sdělovací technika, 2006.
- POLLAK-KINSKY, Helga: *Můj terezínský deník 1943–1944 a zápisky mého otce Otty Pollaka*. Praha: XYZ 2019.
- POSSELTOVÁ-LEDEREROVÁ, Hana: *Máma a já: terezínský deník*. Praha: G plus G, 1997.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena: *Naděje San Domingo: Nezdařený pokus o emigraci*. In: *Židé a Morava*, sv. XIII. Kroměříž, 2006, s. 143–160.
- REDLICH, Egon: *Zítřejší jedeme, synu, pojedeme transportem*. Brno: Doplněk, 1999.
- ROUBÍČKOVÁ, Eva: *Terezínský deník 1941–1945: Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. Praha: P3K, 2012.
- SCHLESINGER, Arnošt: *Mládí v nesvobodě*. Praha: Oikoymenh, 2017.
- SCHREIBER, Bruno: *Život si nikdo nevybere*. Praha: Lidové noviny, 2014.
- SLÁDEK, Luděk: *Vzpomínky*. Terezín: Památník Terezín, 2018.
- TAUSSIG, Pavel: *... a natruc jsem neumřel. Chlapec, který přežil pochod smrti*. Praha: Cosmopolis, 2018.
- VALTER, Karel: *Ostatné vzpomínky. Vzpomínky a kresby z doby věznění v Táboře, Malé pevnosti Terezín a Buchenwaldu 1943–1945*. Tábor: Rodina Karla Valtera, 2015.
- VRBA, Rudolf: *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha: Sefer, 2007.
- WEINBERG, Felix: *Byl jsem číslo 30259. Válečné vzpomínky židovského chlapce z Čech*. Praha: Grada, 2020.
- WEINER, Pavel: *A Boy in Terezín: The Private Diary of Pavel Weiner, April 1944 – April 1945*. Evanston, Illinois, USA: Northwestern University Press, 2011.

em. prof. PhDr. Marie Sobotková, CSc.

Olomouc, Česká republika
sobotkom1@centrum.cz

em. prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc, Česká republika
jiri.fiala@upol.cz

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.

